

İBN MACE'NİN ES-SUNEN ADLI ESERİNİN MUKADDİME'SİNİN TAHLİLİ

ANALYSIS OF IBN MAJA'S NAMED AL-SUNAN WORK OF MUKADDİMA

Doç. Dr. H. Musa BAĞCI

Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Özet

İbn Mace h.III. asırda yaşamış hadis alimlerinden biridir. O, es-Sunen adlı eserine mukaddime ile başlamıştır. Bu girişte İbn Mace hadisin ehemmiyeti, hadiste kasten yalan söylemenin kötülüğü, Hulefâ-i Raşidînin sünnetine ittiba, bid'at ve cidalden, keyfî re'y ve kıyastan sakınma, imân, kader, ahabın faziletleri, Hariciler, Cehmiyye (Mutezile)'nin inkar ettiği hususlar, iyi ve kötü olan sünneti takip edenler ve sünneti ihya edenler gibi konu başlıklarını ele almaktadır. Bu makalede söz konusu meseleler tahlil edilmiş ve onun bu konularla ilgili bakış açısı belirlenmiştir. Ayrıca İbn Mace eserini bu tartışmalar çerçevesinde oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler:

İbn Mace, es-Sunen, Sünnet, Mukaddime

Abstract

İbn Maja is one of hadith scholars that lived in third century A:H. He began with an introduction to his work "al-Sunan". In this introduction, he assayed the importance of hadith, badness of lying in hadith, the obedience of al-sunna of al-Hulefa al-Rashidin, the refrain from discussions, innovations, rational ideas and analogy, The faith, predestination, virtues of Ashab, the hadiths which was denied by al-Havaric and Mu'tezila, Those who follow the sunnah of good and bad, reviving of al-Sunnah. In this article, this issues are analyzed, it is defined İbn Maja's point of view on this issues. Besides in the context of this discussions İbn Maja has built his work "al-Sunan"

Key Words:

İbn Maja, as-Sunan, Sunnah, Introduction.

Giriş

İbn Mace (273/886) künyesiyle meşhur olan ve h. 209'da doğup, h. 273'de vefat etmiş olan Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, h. VII. Yüzyıldan itibaren Kütüb-i Sitte'ye dahil edilmiş olan *es-Sunen* adlı eseriyle meşhur olmuş hadis alimlerinden biridir. Onun eseri, mukaddime hariç 37 kitap, 1515 bab ve 4341 hadisten oluşmaktadır. Bu hadisler 3002'si Kütüb-i Hamse diye tabir ettiğimiz hadis müelliflerinin tamamı veya bir kısmı tarafından tahrir edilmiştir. 1339 hadis ise bu beş kitabın rivayetlerine ziyadedir. Bunların 428 hadisi ricali güvenilir ve isnadları sahihtir. 199'nun isnadı hasen, 613 hadisin isnadı zayıf, 99'unun ise vâhî (aslı yok), munker ve mekzubtur (yalanlanmış).¹ İbn Mace'nin eseri tertibi, tekrardan uzak ve kısa oluşu gibi önemli özellikleri yanında İbnü'l-Cevzî (597/1200) gibi Mevzuat yazarları onun eserindeki şahıslar, kabileler ve şehirlerin faziletleriyle ilgili hadislerin uydurma

¹ İbn Mace, es-Sunen, II, 1519-1520.

olduğunu ileri sürmüşlerdir. Delhili Şeyh Abdülhakk da İbn Mace'nin es-Sunen'indeki Kazvin şehri hakkındaki hadislerin uydurma olduğunu söylemiştir.²

İbn Mace söz konusu özelliklere sahip bu eserine bir mukaddime ile başlamıştır. Bir esere yazılan mukaddime müellifin o eseri hangi amaçla yazdığını ve onu oluştururken hangi zihniyet ve dünya görüşünü yansıttığını göstermesi açısından son derece önemlidir. İslam kültür tarihinde klasik ve çağdaş kaynakların en önemli bölümünü teşkil eden mukaddime kelimesi sözlükte "öne geçmek" anlamındaki kudüm mastarının "tefil" kalıbından ismi faili olup kitapların ve ilmi bahislerin başında yer alan önsöz, sunuş ve giriş yazılarına "mukaddime" denilmektedir. Klasik kaynaklarda mukaddime mukaddimetu'l-kitab (önsöz) ve mukaddietu'l-İlm (giriş) şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. İlkinde eserin adı, yazılış sebebi, konusu, amacı, önemi, başlıca bölümleri ve muhtevası tanıtılırken, ikincisinde telifin ait olduğu ilim dalının tanımı, konusu, amacı ve yararı gibi temel bilgiler verilmektedir. İlk dönemlere ait kaynaklara bakıldığında h. III. (IX) Yüzyıldan önce kaleme alınan bazı eserlerdeki mukaddimelerin bu eserlerin müelliflerine ait olup olmadıkları hususu tartışmalıdır. Nitekim II (VIII) hicrî asırda yazılan İbnu'l-Mukaffa, Mukatil b. Süleyman, Ebu Hanife, İmam Malik, Sibeveyhi, İmam Muhammed gibi müelliflerin kitaplarında mukaddime görülmez. III. (IX) Hicrî yüzyılın başlarında vefat eden İmam Şafî, Kutrub, Yahya b. Ziyad el-Ferra, Ebu Ubeyde Ma'mer b. Musenna, Asmâî, Ebu Ubeyde Kasım b. Sellam gibi müelliflerin eserleri mukaddimesizdir. Bunların bazılarında sadece besmele ile bir iki kelimelik dua, bazılarında kısa bir hamdele ve salveyle rastlanmaktadır.³

Bu bağlamda hadis mecmularına baktığımızda da aynı durum müşahede edilmektedir. II.(VIII) ve III. (IX) hicri asırda pek çok hadis alimi eserlerinin başında bugün anladığımız anlamda mukaddime türünden bir giriş mahiyetinde kitabı tanıtıcı yazılar yazmamışlardır. Bu konuda yazarlar da çok nadirdir. Örneğin, gerek *ale'r-ricâl*, gerekse *ale'l-ebvab* türü eserlerde mukaddime bir kaç haric mevcut değildir. İlk asırlarda *Kütüb-i Tis'a* diye tabir edilen kitaplar arasında Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserine mukaddime ile başladığı görülmüştür. et-Tirmizî ise es-Sunen'inin sonuna "Kitabu'l-İlel" başlığıyla 24 sayfalık eseriyle ilgili açlayıcı bilgiler sunmuştur.⁴ Bu asırda bunların dışında esere mukaddime ile başlamak pek adetten değildir. İbn Mace'de Muslim (261/874)'de görüldüğü şekliyle bir mukaddimededen söz etmek mümkün değildir. Yalnız İbn Mace ile ed-Darimî (255/869)'nin es-Sunen adlı eserlerine yazdıkları mukaddimeleri benzerlik göstermektedir. ed-Darimî es-Sunen'ine Hz.Peygamber'in vefatına kadar kendisine Allah tarafından verilen bazı ikramlar ifade edildikten sonra, Sünnete ittibânın önemi, heva, bid'at ve husumet ehkinden içtinab etme, re'y ile hüküm vermenin zemmi, ilmin talebi ve yazımı, fakihlerin ihtilafları gibi konuları bab başlığı yaptığı bir mukaddime ile başlamıştır.⁵ İbn Mace de es-Sunen'ine bir mukaddime ile başlamış olup gerek mukaddimetu'l-kitab, gerekse mukaddimetu'l-ilm anlamında eserin tanıtımını, amacını, takip ettiği metodu vb. özellikleri sistematik anlamda ortaya koyan bir mukaddime değildir. O eserinde hadisin ehemmiyeti, hadiste kasten yalan söylemenin kötülüğü, Hulefâ-i Raşidînin sünnetine ittiba, bid'at ve cidalden, keyfi re'y ve kıyastan sakınma, imân, kader, ahabın faziletleri, Hariciler, Cehmiyye (Mutezile)'nin inkar ettiği hususlar, iyi ve kötü olan sünneti takip edenler ve sünneti ihya edenler gibi konu başlıklarını koymuştur. Onların bu tarz bir mukaddime

² Muhammed Zubeyir Siddikî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, (Çev: Yusuf Ziya Kavakçı), İrfan Yay, İst, 1966, s. 110.

³ İsmail Durmuş, Mukaddime mad. DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 115-116.

⁴ Et-Tirmizî, *es-Sunen*, Daru'l-Fikr, V, 692-715.

⁵ ed-Darimî, *es-Sunen*, Daru'l-Fikr, Beyrut, I, 3-160.

ile başlamaları bir anlamda kitaplarının imalı da olsa telif amacını göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir. Bu tür bir tasnif sistemiyle İbn Mâce, bir taraftan zihniyet ve dünya görüşünü ortaya koyarken diğer taraftan kitabı hangi maksatla yazdığını belirten konu başlıklarına ve onların altına yerleştirdiği hadislere yer vermek suretiyle hadis edebiyatının oluşumunda dönemin ilmî ve fikrî hareketlerinin etkisini göstermiş olmaktadır.

O, bu eserini oluşturmak için hadîs toplama faaliyetine yönelik seyahate h. 230 yılından sonra başlamıştır. İbn Mâce'nin, hadîs ilmini öğrenmek ve hadîs almak için seyahat ettiği yerlerin adı ve sayısı kaynaklarda farklı zikredilmektedir. Bu kaynaklardan hareketle şunu söyleyebiliriz: İbn Mâce, Horasan, Irak, Hicâz, Mısır, Şam, Rey, Basra, Irakayn (Basra ve Kûfe), Bağdat, Mekke, Medine, Vâsıt, Suriye ve diğer İslâm ülkelerine seyahatleri olmuş ve buralardaki şeyhlerden hadîs dinlemiştir. A'zamî'nin ifadesinden de anlaşılacağı gibi hadîs öğrenimine Kazvîn'de başlayan İbn Mâce; burada daha çok Kazvînli hadîs hâfizlarından Ali b. Muhammed et-Tenâfisî ile Ebû Hucr Amr b. Râfi' el-Becelî'den faydalanmıştır. Daha sonra çeşitli ilim merkezlerine giderek önemli hadîs alimlerinden hadîs öğrenmiştir.⁶

İbn Mâce'nin sadece mukaddime'sine bakılsa bile şer'î bütün meselelerde muhakkak bir hadise dayanılması gerektiğini ileri süren bir bakış açısına sahip olduğu görülecektir. Bu açıdan bakıldığında onun ashabu'l-hadis'ten olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Tâhir el-Cezâirî (1338/1920)'nin nakline göre, “Buhârî ve Ebû Dâvûd, fıkhıta iki imamdır ve ictihâd ehliendir. Muslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme, Ebû Ya'lâ ve benzerleri “Ehl-i Hadîs Mezhebi” üzeredir. Onlar ne muctehid imamların, ne de alimlerden birinin taklitçisidir. Onlar ancak Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Rahaveyh, Ebû Ubeyd ve emsali hadîs imamlarının sözlerine temayül ederler. Onlar Irak Ehlienden (Ehli Re'y) ziyade Hicaz Ehline (Ehli Hadis) daha meyyaldirler.”⁷ Kaynaklara bakıldığında onların hiçbirinde İbn Mâce'nin herhangi bir mezhebe mensup olduğuna dair bir bilgi mevcut olmayıp onun sadece “Ehl-i Hadîs Mezhebi” üzere olduğu bildirilmektedir ki onun eserini incelediğimizde bunun isabetli bir görüş olduğu açıkça görülmektedir.⁸

Şimdi mukaddime'nin tahliline geçmeden önce mukaddime'nin genel bir tasvirini yapmak faydalı olacaktır. İbn Mâce'nin eserinin başına koyduğu mukaddime Muhammed Fuad Abdülbaki'nin tahkikli neşrinde 24 bab, 266 hadis ihtiva etmekte olup 96 sayfadan müteşekkildir. Mukaddime'de sırasıyla şu bab başlıkları yer almaktadır: Hz.Peygamber'in sünnetine ittibanın gerekliliği, Hz.Peygamber'in hadisine tâzim ve ona muarız olanı tehdid, Hz.Peygamber'den hadisleri rivayette ihtiyatlı olma, Hz.Peygamber adına yalan uydurmanın ağır sorumluluğu, yalan olduğunu bildiği halde bir hadisi rivayet edenin durumunu beyan, Hulefa-i Raşidîn'in sünnetine ittiba, bid'at ve cidal'den içtinab etme, rey ve kıyas'tan kaçınma, iman babı, kader babı, ashabin faziletini beyan, Hariciler hakkındaki hadislere ait bab, Cehmiyye'nin inkar ettiği şeylerin beyanı babı, iyi veya fena çıkır açan kimseler babı, yok olmakta bulunan bir sünneti ihya eden kimseler babı, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerin fazleti babı, alimlerin ve ilim talebine teşvik etmenin fazleti, bir ilmi tebliğ edenin fazleti babı, hayra anahtar olanın beyanı

⁶ Musa Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, (Basılmamaış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 35-36.

⁷ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Mektebetu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1995, I, 438 ; İzmirli İsmail Hakkı, *Hadîs Tarihi*, Darulhadis, İst, 2002, s. 279, 280 ; Krş: Musa Erkaya, a.g.t, s. 44.

⁸ Musa Erkaya, a.g.t, s. 44.

babı, insanlara hayrı öğretenin sevabı babı, Arkasında gidilmeyi kerih görenlerin beyanı babı, ilim talep edenlere tavsiye babı, ilimden faydalanmak ve onunla amel etmek babı, kendisine sorulan bir bilgiyi gizleyenin beyanı babı. Görüldüğü üzere 24 bab başlığından oluşan ve 266 hadisten müteşekkil mukaddime'nin her bir başlığını ve her bir hadisini bu makale formatı çerçevesinde tetkik ve tahlil etmemiz mümkün değildir. Bununla birlikte gerek h.III. asrın tartışma konularını ortaya koyma, gerekse İbn Mace'nin Ehl-i Hadis bakış açısı çerçevesinde dünya görüşünü belirleme açısından önemli gördüğümüz bazı bab başlıklarını ele almak suretiyle mukaddimeyi tahlil etmeyi amaçlıyoruz. İbn Mace'nin Mukaddime'si ile ilgili bu genel tasvir yaptıktan sonra bazı bab başlıklarının tahliline geçebiliriz.

1. Hadis/Sünnet Tartışmaları

İbn Mace Mukaddime'nin ilk babını Hz.Peygamber'in sünnetine ittiba etmenin gerekliliği konusuna ayırmıştır. Bu dikkat çekici bir giriştir. Zira İbn Mace'nin bu babı oluşturmasının bir nedeni olmalıdır. O da, hicri III. asırdaki sünnet karşıtı hareketler olsa gerektir. Bu dönemde hadisin değeriyle ilgili yapılan tartışmalar konusunda elimizde tarihi döküman olarak İmam Şafii (204/819)'nin el-Umm adlı eserinin "Cimau'l-İlim" bölümü ve bazı rivayetler bulunmaktadır. İmam Şafî, mezkur eserde bazı gruplarla yaptığı tartışmaları anlatırken "*Haberleri külliyyen reddeden taifenin görüşleri babı*" adı altında iki gruptan söz etmektedir. O, Hz.Peygamber'den gelen haberi kabul etmenin farz ve vacip olduğu, bu farziyetin hem kendisinden öncekiler hem de sonrakiler için ihtilaf konusu olmadığını ifade etmekte ve bir fırka dışında bu görüşlere muhalif olan kimse bulunmadığını zikretmektedir.⁹ Ona göre bu fırka, hadis ravilerinin hata ve unutkanlıktan salim olmadıkları gerekçesiyle Kur'an ahkâmıyla bu tür özelliklerle mâlûl olan hadislerin tefrik edilmesi, böyle kimselerin rivayet ettikleri hadislerin Allah'ın kitabı yerine konmaması ve onlarla helal ve harama hükmedilmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. eş-Şafîî hadisleri külliyyen reddeden fırkaların kimler oldukları konusunda hiçbir tasrih yapmamış olup bunların kimlikleri konusunda tarihî süreç içerisinde pek çok spekülasyonlar yapılmıştır. Bu konuda yapılan ciddi araştırmalara göre eş-Şafîî ile tartışan grubun Haricîlerin en azından bazı grupları olduğu ve sünneti kabul etmedikleri belirtilmektedir. Dolayısıyla eş-Şafîî'nin sözünü ettiği haberlerin tamamını reddeden grubun Mu'tezile değil, Haricîler olması daha güçlü bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰ Bunun dışında hadisleri kısmen reddedenler de bulunmaktadır. Bu bağlamda Mu'tezile içerisinde haber-i vâhidle amel etmek için değişik şartlar ileri sürülmüş olmakla birlikte, onunla amel etmeyi reddedenlerin sadece Mu'tezile'den bu grup olduğu ifade edilmektedir.¹¹ H. III. Asırdaki Ehl-i Hadis ile Ehl-i Rey arasındaki bu tartışmalar o dönemde hadis edebiyatının oluşmasında önemli bir rol oynadığı izahından varestedir. Bu çerçevede İbn Mace de hadis karşıtı gruplara karşı Hz.Peygambere ittibanın gerekliliğini ortaya koyan bir başlık oluşturmuştur.

Bu baktaki rivayetlerde Hz.Peygamber ne emrederse onun alınması ve neden nehyetmişse de ondan vazgeçilmesi ifade edilmektedir.¹² Yine Hz.Peygamber'in dilinden her kim ona itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olacağı, her kim ona isyan ederse Allah'a isyan etmiş olacağı nakledilmektedir.¹³ İbn Mace sünnete ittiba bağlamında İbn

⁹ eş-Şafîî, *el-Umm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, VII, 460.

¹⁰ Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, Kitabiyat, Ankara, 2004, s.307

¹¹ Hansu, a.g.e, s. 156

¹² İbn Mace, Mukaddime 1 Hn: 1, (I, 3).

¹³ İbn Mace, Mukaddime 1 Hn: 3 (I, 4).

Ömer'in sünnete bağlılığını gösteren bir rivayeti de bu babta zikretmiştir.¹⁴ İbn Mace Allah'ın sevgi ve yardımına mazhar olan bir cemaatin her devirde bulunacağını ve kıyamete kadar bu halin devam edeceğini belirten bir rivayete yer vermektedir. Buna göre Hz.Peygamber "benim ümmetimden daima Allah tarafından desteklenen ve halkın kendilerine zarar veremeyeceği bir cemaat kıyamet kopuncaya kadar hiç eksik olmayacaktır,"¹⁵ buyurmaktadır. İbn Mace bu hadislerle birlikte manaları aynı olan beş hadis daha nakletmektedir.¹⁶ İbn Mace'nin bu rivayetleri kitabına almasının nedeni Hz.Peygamber'in sünnetini münkirlere karşı koruyacak ve onlara susturucu deliller, hakikati ispatlayıcı burhanlar ve ikna edici deliller ortaya koyacak olan ilim ehlinin daima var olduğunu ve bunların kıyamete kadar daim olacaklarını belirtmek içindir. Hakim en-Nisaburî (405/1014) Ahmed b. Hanbel (241/ 855)'in bu taife hakkında şunu söylediğini naklediyor: "Eğer bu taife hadis ehli değilse hangi zümre olduğunu bilemem."¹⁷ Kadı İyaz (544/1149) da Rasulullah'ın bu taife ile Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatı ve hadis ehlinin mezhebine inananları kastettiğini ifade etmektedir. el-Buhârî de es-Sahih'inde "Bu taife ilim ehlidir," demiştir.¹⁸ O dönemde ilim'den kasıt da hadis olduğu ifade edilmelidir. Görüldüğü üzere İbn Mace Hz.Peygamber'in sünnetine ittibanın gerekliliğini ifade eden rivayetlere yer verdikten sonra peygamberin sünnetini her devirde ve kıyamete kadar diriltecek, yayacak ve münkirlere karşı savunacak bir topluluğun bulunacağını ve bunun da Ehli Hadis olduğunu ima etmektedir.

İbn Mace ikinci babta Hz.Peygamber'in hadisine karşı ta'zim gösterme ve ona muhalefet edenleri tehdid konusuna yer vermektedir. Zira o dönemde sünnet muhalifi hareketler toplumda marjinal de olsa mevcuttur. Sünneti toptan veya kısmen reddeden marjinal gruplara karşı Ehli Hadisi savunmaya geçmiş ve bu konu ile ilgili rivayetleri derleyip toparlamıştır. İbn Mace söz konusu hadis münkiri olan gruplara karşı bu babı oluşturmuş ve buna meşhur "Erike" hadisi ile başlamıştır. Bu hadise göre koltuğuna yaslanıp bir hadis okunduğunda "Bizlerle sizler arasında Allah'ın kitabı vardır. Ondan bulduğumuz helal şeyleri helal, haram bulduğumuz şeyleri de haram kabul ederiz," diyebilme zamanı yaklaşmıştır. Dikkat edin! Hz.Peygamber'in haram kıldığı şeyler Allah'ın haram kıldığı gibidir."¹⁹ el-Hattâbî bu hadisin yorumunda Kur'an'da bulunmayan meselelerde sünnete muhalefet etmenin tehlikesinin bu hadiste belirtildiğini, Hariciler ve Rafizîlerin Kur'an'ın zahirini tutup onun beyanı mahiyetindeki sünneti terk ettiklerini ve bu yüzden şaşırıp dalalette düştüklerini belirtmektedir.²⁰ Bu bağlamda Sindî de İbn Mace'ye yaptığı Haşiy'e'sinde el-Hattabî'nin sözlerini naklederek Haricilerin ve Rafizîlerin kendi düşüncelerine destek olacağını düşündüğü arz hadisini eleştirmektedir. Ona göre "Sizden birisine bir hadis geldiği zaman, onu Allah'ın kitabı Kur'an'a arz edin. Ona muvafık olursa onu alın," şeklindeki arz hadisi aslı olmayan batıl bir hadis olup Yahya b. Maîn (233/847)'den bu hadisin zındıklar tarafından uydurulduğu rivayet edilmiştir.²¹ Dolayısıyla ona göre Haricilerin ve Rafizîlerin bu anlamda Kur'an'ın yeterli olduğu bahanesine sığınarak hadise ihtiyaç olmadığı şeklindeki düşüncelerinin hiçbir temeli bulunmamaktadır.

¹⁴ İbn Mace, Mukaddime 1 Hn: 4, (I, 4).

¹⁵ İbn Mace, Mukaddime 1 Hn: 6, (I, 5).

¹⁶ İbn Mace, Mukaddime 1 Hn: 6, 7,8,9,10, (I, 4-5).

¹⁷ Haşiyetu'-Sindî alâ İbn Mace, I, 7.

¹⁸ Haşiyetu'-Sindî alâ İbn Mace, I,7 (Şamile CD, I. Versiyon) ; Ahmed el-Adevî, *İhdâu'd-Dibâce bi Şerhi Sunen-i İbn Mace*, Mektebetu Dari'l-Yakîn, I, 18-19.

¹⁹ İbn Mace, Mukaddime 2, Hn: 12, 13, 21, (I, 6)

²⁰ el-Hattabî *Meâlimu's-Sunen*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, IV, 298 ; Haşiyetu's-Sindî alâ İbn Mace, I, 12.

²¹ el-Hattabî, a.g.e, IV, 298 ; Krş: Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 12 ; Ahmed el-Adevî, a.g.e, I, 25.

İbn Mace sünnete muhalif gruplara bu rivayetlerle cevap verdikten sonra dinde olmayan yeni şeyleri ihdas edenlere, yani bid'at çıkararak kişileri ve gruplara karşı Hz.Peygamber'den nakledilen şu rivayeti delil olarak Mukaddime'de zikretmektedir: "Kim bu dinde olmayan bir şeyi ihdas ederse onun icat ettiği şey merdud ve batıldır."²² Bu rivayet bütün Ehli Hadisin bid'atlara ve bid'at çıkararak kişilere karşı delil olarak ileri sürdüğü önemli rivayetlerden biridir. el-Buharî (256/870) es-Sahih'inde es-Sulh kitabının 4. babında, Muslim de es-Sahih'inin Kadâlar kitabının 8. babında bu rivayete yer vermiştir. İbn Mace'nin Sindî adlı haşiyesinin müellifi bu hadisin izahında Mesabih şarihi el-Kâdî'dan naklen şöyle der: "Kim Kitap ve sünnette bulunan açık veya kapalı bir delile dayanmayan bir görüşü İslam dinine sokmak isterse o re'yi reddetmek, onun batıl olduğunu bildirmek Müslümanlara düşen bir görevdir. Hiç kimse o re'ye tabi olamaz, onu taklid edemez."²³ en-Nevevî ise dinde sonradan ihdas edilen şeylerin merdud ve batıl olduğunu; bu hadisin İslam'ın en büyük kaidelerinden biri olduğunu; zira onun Cevami'u-l-kelim olan Peygamberden sadır olduğunu; bütün bid'atları ve muhadasatları reddinin sarıh olduğunu ifade etmektedir.²⁴ Ehli Hadis, bid'atlara karşı son derece tavizsiz ve olumsuz bir tutum sergilemiştir.

Bu babta diğer bir grup hadis de Hz.Peygamber'in açık emrine muhalif hareket edenleri uyarı mahiyetindedir. Bu konuda ilk rivayet Ensardan bir adamın Harre mevkiinde hurmalıkları sulama konusundan Zübeyir b. Avvam (36/656)'la arasında çıkan tartışmada Hz.Peygamber'in Zübeyir lehine karar vermesi üzerine, Ensarlı adamın Hz.Peygamber'i tarafgirlikle itham etmesini konu almaktadır. Zübeyir Nisa 65. ayetin bu olay üzerine indiğini ifade etmiştir.²⁵ Bu ayet, Hz.Peygamber'i hakem tayin edip de sonra onun hükmüne uymayanları zemetmektedir. Diğer bir rivayet ise İbn Ömer'in Hz.Peygamber'in "kadınların mescide namaz kılmaktan men edilmemeleri," konusundaki buyruğuna İbn Ömer'in oğlunun "kadınlara mani olacağız," şeklinde çıkışması ve bunun üzerine İbn Ömer'in buna sinirlenerek "Ben sana Rasulallah'ın hadisini okuyorum, sen "biz kesinlikle onlara mani oluruz" diyorsun," şeklinde karşılık verdiği rivayettir.²⁶ Bu rivayette esas vurgulanan husus Hz.Peygamber'in emrine muhalefet etmenin yanlışlığıdır. Ayrıca bu minvalde avlanma ve faiz konusunda Peygambere muhalefetle ilgili rivayetlere de yer verilmektedir.²⁷ Bunun dışında Abdullah b. Mes'ud (32/652) ve Ali b. Ebî Talip (40/660)'ten gelen "Ben size Rasulallah'tan hadis rivayet ettiğim zaman onun, hakka en uygun, en güzel hidayete eristiren ve takvaya en iyi yaraşan söz olduğuna inanın,"²⁸ şeklindeki sözleri de nakledilmektedir. Bütün bu rivayetler sünnete muhalif davranan kişileri ve grupları uyarmakta ve onların bu davranışlarının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Zira bu rivayetler İbn Mace'nin yaşadığı dönemde sünnete muhalif davranan gruplara karşı bir reddiye mahiyetindedir.

İbn Mace Mukaddime'sinin 4. babında Hz.Peygamber üzerine kasten yalan uydurmanın ağır sorumluluğunu beyan eden hadislerle yer vermektedir. Bu baba 8 adet hadis alınmış olup hadislerin senedleri farklı olmakla beraber manaları hemen hemen aynıdır, metinleri arasında fazla bir farklılık söz konusu değildir. Hadislerdeki ortak anlam "Her kim kasıtlı olarak benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerini

²² İbn Mace, Mukaddime 2, Hn: 14, (I, 7).

²³ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 14.

²⁴ en-Nevevî, *Şerhu Sahîh-i Muslim*, VI, 257.

²⁵ İbn Mace, Mukaddime 2 Hn: 15, (I, 7)

²⁶ İbn Mace, Mukaddime 2 Hn: 16 (I, 8).

²⁷ İbn Mace, Mukaddime, 2 Hn: 17-18 (I, 8).

²⁸ İbn Mace, Mukaddime 2, Hn: 19-20 (I, 9).

hazırlasın,” şeklindedir. 5. babta ise yalan olduğunu ve bildiği veya sandığı halde bir hadisi Hz.Peygamber’den rivayet edenin iki yalancıdan biri olacağını ifade eden 4 rivayete yer verilmiştir. Bu hadislerde uydurma olan hadisleri rivayet etmenin yasak olduğu ortaya konmaktadır. Her iki babtaki hadislerin İbn Mace tarafından mukaddimeye alınması mezhepler arası yalanın mahiyeti ve Hz.Peygamber üzerine yalan söylemenin caiz olup olmayacağı tartışmalarından kaynaklanan bir durum olmasından ileri gelmektedir. Zira Ehli Hadis’e göre gerçeğe aykırı olarak ister bilerek ister bilmeyerek söylenen her söz yalan kabul edilmiştir. Kişi kasten yalan söylerse günaha girmiş, sehven söylerse günaha girmiş olmaz. Mutezile’ye göre gerçek dışı söylenen bir sözün yalan sayılabilmesi için bilerek söylenmiş olması şarttır. Onlara göre sehven söylenen gerçek dışı söz, yalan kabul edilmez.²⁹ İbn Mace Mutezile’nin bu görüşünü reddetmek için bu rivayetleri zikretme gereği duymuştur. Çünkü kasıtlı veya kasıtsız söylenen gerçek dışı sözlerin her ikisi de yalan sayılmamış olsaydı ve Mutezile’nin söylediği gibi bir sözün yalan olabilmesi için kasıt şart koşulmuş olsaydı, Hz.Peygamber bu hadislerde “kim kasten yalan söylerse...” demezdi.³⁰ Zira bu durumda “kasten” kelimesi zait olurdu.

Bir diğer husus, Hz.Peygamber adına yalanın caiz olup olmaması meselesidir. Ehli Hadis’e göre Hz.Peygamber adına hiçbir konuda, yani gerek ahkamda gerekse terhib, terğib ve mevaizde hadis uydurma caiz değildir ve haramdır. Oysa ki Ehli Hadis tarafından bid’at ehli olarak kabul edilen Kerramiye fırkası Hz.Peygamber’in getirmiş olduğu dinin lehinde ve onun yayılması yönünde irşad, teşvik, korkutma vb. amaçlarla hadis uydurmanın caiz olduğunu ileri sürmektedir. Fakat söz konusu fırkaya göre ahkam hakkında caiz değildir. Buradan hareketle onlar terğib, terhib, meviza, amellerin faziletleri konularında hadis uydurma cihetine gitmişlerdir. Bu konuda kendilerine zühd ve takvayı nispet eden pek çok cahil insan onlara tabi olmuştur. Bunlar Hz.Peygamber’in lehinde yalan uydurduklarını, aleyhinde uydurmadıklarını iddia etmişlerdir. İşte "men kezebe..." hadisi onlara bir reddiyedir.³¹ İşte İbn Mace muhtemelen o dönemde görüşleri revaçta olan Kerramiye’nin bu tür görüşlerini yersiz ve mesnedsiz olduğunu ifade etmek ve Hz.Peygamber üzerine yalan isnad etmenin büyük bir vebal olduğunu belirtmek için bu hadisleri serdetmiş olsa gerektir. Bu babta geçen 8 hadis her çeşit yalan sözü uydurmayı nehyetmektedir.

2. Din'de Bid'at ve Cedel

İbn Mace 7. babta bid’atlardan ve cedelden uzaklaşmanın gerekliliğini beyan eden hadislere yer vermektedir. Bu rivayetlere göre işlerin en şerlisi sonradan ihdas edilenlerdir. Her bid’at dalalettir (sapıklıktır).³² Diğer rivayette ise “Dikkat edin, sonradan ihdas edilmek istenen işlerden sakının! İşlerin en şerlisi sonradan ortaya çıkan şeylerdir. Her sonradan ortaya çıkan şey bid’attır. Her bir’at dalalettir.”³³ Bu babta aynı şekilde bid’atçının ibadetlerinin değeri ile ilgili bir rivayete yer verilmektedir. Buna göre Allah bid’at sahibinden oruç, namaz, sadaka, hac, ümre, cihad, tevbe ve fidyeden hiçbir şey kabul etmez. Kıl hamurdan çıktığı gibi o da İslam’dan çıkar.”³⁴ Bir başka rivayete göre “Bid’at sahibi bid’atını bırakmadıkça Allah onun amelini kabul

²⁹ En-Nevevî, *Sahîh-i Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Daru İhyâi't-Turâs el-Arabî, Beyrut, Tarihsiz, I, 69.

³⁰ en-Nevevî, a.g.e, I, 69.

³¹ en-Nevevî, a.g.e, I, 70 ; Krş: Ahmed el-Adevî, *İhdâu'd-Dibâce*, I, 35.

³² İbn Mace, Mukaddime 7, Hn: 45 (I, 17).

³³ İbn Mace, Mukaddime 7, Hn: 46, (I, 18).

³⁴ İbn Mace, Mukaddime 7, Hn: 49, (I, I, 19).

etmeyecektir.”³⁵ Bu ifadelerle bakıldığında Hz.Peygamber’e ait olduğu ifade edilen bu rivayetler bid’at konusunda son derece tavizsiz ve katı bir tutum sergilemektedir. Herhangi bir tahsis olmaksızın sonradan ortaya çıkan her şey bid’at ve sapıklık olarak nitelendirilmektedir. Görüldüğü üzere hadislerin tedvin ve tasnif edilmeye başlandığı II. ve III. asırda bid’at konusundaki Ehli Hadisin anlayışı son derece tavizsiz ve katı bir tutumu ihtiva etmektedir.

Fakat bid’at konusundaki katı anlayış İmam Şafii (204/819) ile birlikte yumuşama sürecine girmiştir. O bid’atları iki kısma ayırmıştır. Eğer sonradan ortaya çıkan şey kitap, sünnet ve icmaya ters düşerse bid’at-ı mezmume (kötü ve sapık bid’at), şayet bunlara aykırı olmayan şeyler olursa ona da bid’at-ı memduha (övgüye layık bid’at) demiştir. Bu şekilde İmam Şafii sonradan ortaya çıkan her şeyi bid’at ve aynı zamanda sapıklık olarak nitelendirilmesinin önüne geçmiş oluyordu. Diğer şekilde sonradan ortaya çıkan her şeyin sapıklık olduğu anlayışının topluma hakim olmasıyla İslam toplumunun gelişimi ve ilerlemesinin önüne geçilmiş ve düşüncenin donuklaşması ve katılaşmasına sebep olmuştur. Daha sonraki devirlerde de bu anlayış benimsenmiş ve bu anlayış geliştirilerek devam etmiştir. Örneğin, en-Nevevî (676/1277) hadisin metninde geçen “her bid’at dalalettir” cümlesinin amm-ı mahsus olduğunu, yani genel olmakla birlikte kastedilen mananın umumi olmadığını belirtmektedir. O bu cümlenin bid’atların çoğunun dalalet olduğunu, hepsinin olmadığı şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. en-Nevevî Hz.Ömer (23/644)’in “teravih güzel bir bid’attir” sözününün de bu yorumu teyid edeceğini belirtmektedir. en-Nevevî bu yorumunu Ahkaf süresinin 25. ayetinde geçen "O azab rüzgarı her şeyi helak eder" ayetiyle desteklemektedir. Bu ayette geçen “her” kelimesi “bir çok şeyi” anlamında olup hepsi anlamında değildir.³⁶ İbn Recep el-Hanbelî de hadiste geçen “Dikkat edin, sonradan ihdas edilmek istenen işlerden sakının! Her bid’at dalalettir.” Sözüünün ümmeti bid'at türü işlere tabi olmayı sakındırdığını, "her bid'at dalalettir" sözünün de bunu teyid ettiğini ifade etmektedir. Ona göre bid'at'tan kasıt, şeriatta aslı olmayan ve sonradan ortaya çıkan şeylerdir. Şeriatta aslı olanlar ise her ne kadar luğat olarak bid'at olsa bile şer'an bid'at değildir. "Her bid'at dalalettir" sözü dinin asıllarından büyük bir asıldır. Sonradan ihdas edilen her bid'at, dinden bir aslı olmadığı halde dine nisbet edilirse o bid'at olarak kabul edilir. Din o bid'at olan şeyden berîdir. Bu bütün itikadî, amelî ve zahir ve batın sözler için aynıdır.³⁷

3. Re'y ve Kıyas Tartışmaları

İbn Mace Mukadimesinde 8. babı re'y ve kıyastan uzaklaşmayı beyan eden rivayetlere ayırmıştır. Bu tür hadisler bir taraftan sünnete ittiba ve ona tam anlamıyla teslim olmaya teşvik ederken, diğer taraftan ise bid'at ve cedelden, sünnet muarızı görüşlerden sakınmayı telkin etmektedir. Çünkü bid'at dalalet ve şaşkınlığın sebebidir, felah ve hidayet ise Kur'an'ın muhkemine uyup müteşabihle meşgul olmamak, cedel ve ona dalmaktan ictinab etmekle mümkündür.

Bu bağlamda İbn Mace'nin naklettiği rivayetlerden birine göre “ilim üçtür. Bunun ötesindekiler fazlalıktır. İlki muhkem ayetler, ikincisi sabit sünnet, üçüncüsü adil fariza (miras ilmi)dir.”³⁸ Alimler tarafından İbn Mace'nin adil fariza'dan ne kastettiği değerlendirilmiş ve iki anlama gelebileceği ifade edilmiştir. İlki adil bir şekilde

³⁵ İbn Mace, Mukaddime 7, Hn: 50, (I, 19).

³⁶ en-Nevevî, *Sahîh-i Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I, 154.

³⁷ Ahmed el-Adevî, *Ihdâu'd-Dibâce*, I, 37.

³⁸ İbn Mace, Mukaddime 8, Hn: 54 (I, 21).

belirlenmiş miras hissesidir. Diğeri de icma ve kıyas anlamına gelir. İbn Mace bu rivayeti kişilerin dini kaynaklara dayalı olmayan ve şahsî arzularından ibaret re'ylerinin dinde yeri olmadığını ispat için zikretmiştir. İbn Mace fıkıhçıların anladığı anlamda re'y ve kıyasa olumlu bakmayan biri olduğu için bu rivayette farîza-i adile'den kastının miras ilmi olması daha muhtemeldir. Dolayısıyla İbn Mace'ye göre bu üç ilim ilimdir ve diğer re'y ve kıyasa dayalı ilimler fazlalık olarak değerlendirilmiş olması muhtemeldir. İbn Mace re'y ve kıyas karşıtı bir başka rivayette Hz.Peygamber'in Muaz b. Cebel'e "Sakin bilmediğin konularda hüküm verme ve problemleri çözme. Senin karşına bir problem çıkarsa, onu beyan edinceye ve problem hakkında bana mektup yazıp (cevap alınca) kadar bekle."³⁹ İbn Mace'nin haşiyesi olan Miftâhu'l-Hace'de Muaz b. Cebel'in bu hadisi bir mesele hakkında ayet veya hadis varken re'y ve kıyas'tan kaçınmanın gerekliliğine işaret ettiğini ifade etmektedir. İbn Mace'nin naklettiği diğer rivayet re'y ve kıyas karşıtlığını daha açık bir şekilde ifade etmektedir. Buna göre Hz.Peygamber'den şöyle rivayet edilmiştir: "Ben-i İsrail'in işi mutedil olarak devam ediyordu. Nihayet muhtelif milletlerden aldıkları esir kadınlardan doğma nesil türedi ve bu nesil re'y ile hüküm vermeye başlayınca kendileri dalalete düştüler ve Beni İsrail'i dalalete düşürdüler."⁴⁰

Görüldüğü gibi Ehli Hadis ve ona mensub olan İbn Mace'ye göre akıl, şer'î ve aklî konularda aslî bir delil olmakla beraber, bizatihi iyiyi ve kötüyü belirleyemez; iyi ve kötüyü belirleyen şer'î hükümlerdir. Dolayısıyla hadisçiler akli çok dar bir alana hapsetmişlerdir.⁴¹ Onlar re'y, kıyas ve içtihadı kaçınmayı prensip edinmişlerdir. el-Buharî'nin rey, içtihad ve kıyası zemmeden başlıkları,⁴² İbn Mace'nin mevzu bahis ettiğimiz rey ve kıyastan kaçınmak başlığı altındaki rivayetler,⁴³ Ehl-i Hadis'in rey, içtihad ve kıyasla ilgili bakış açılarını yansıtmaktadır. Onlar genelde naslardan bağımsız re'ye, aklî istidlallere kişisel yorumlara karşı çıkmışlar, bunları bilgi kaynağı olarak benimseyip kullandıkları için Ehli rey'i eleştirmişler ve onları sünnet düşmanları olarak suçlamışlardır.

4. Amel- İman İlişkisi

İslâm tarihinde Cemel ve sıffın savaşlarından sonra Haricilerin Hz.Osman, Hz.Ali ve taraftarlarını, hakemleri, tahkimi kabul edenleri, büyük günah işleyenleri tekfir etmeleri ve özellikle Haricî Nafi b. el-Ezrak (65/684) ve taraftarlarının büyük günah işleyenleri cehennemlik ilan etmeleriyle İslâm düşüncesinde iman ve amel konularıyla ilgili bazı kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Hariciler kendi fikirlerini benimsemeyen Müslümanlara kafir muamelesi yaparak "büyük günah (murtekibi kebir) işleyenin küfre gireceği ve ebedi cehennemde kalacağı" ilkesinden hareketle onların mallarını ve kanları helal görmüşlerdir.⁴⁴ Mürcie Müslümanların birliğini her şeyin üstünde tutan ve onları Harici katliamlarından kurtaracak bir iman anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Haricilerin tekfir görüşüne muhalif olarak onlara göre iman, Allah'ı ve onun Peygamberini bilmekten ibarettir. Her kim Allah'a ve peygamberine inanırsa o kimse mü'mindir. Küfürle birlikte taat yarar sağlamadığı gibi, imanla birlikte ma'siyet de zarar vermez.⁴⁵ Bu görüş hem Ashabu'l-hadis'in hem Haricilerin hem de Şia'nın iman

³⁹ İbn Mace, Mukaddime 8, Hn: 55, (I, 21).

⁴⁰ İbn Mace, Mukaddime 8, Hn: 56, (I, 21).

⁴¹ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Kitabiyat, Ankara, 2003, s. 268-269.

⁴² el-Buharî, 99 Kitabu'l-İ'tisâm, 7,8,9.

⁴³ İbn Mace, Mukaddime, 8, Hn: 52-56, (I, 20).

⁴⁴ eş-Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 28-37.

⁴⁵ eş-Şehristanî, a.g.e, I, 37-8.

anlayışlarına reddiye mahiyetindedir. Hadis taraftarları büyük günah işleyenin tekfiri ve ebedi cehennemde kalması fikri hariç, imanın artma ve eksilme kabul edeceği, amellerin imanın bir parçası olduğu gibi konularda haricilerle ve Şia ile hemfikirdirler. İslam mezheplerinden Mutezile, Şia ve bütün Hariciler amellerin imanın tanımına sokulması konusunda birleşmişlerdir. Yalnız Mu'tezile ve Şia günah işleyenin imandan çıkmakla birlikte ne mutlak anlamda kafir ne de mutlak anlamda mü'min olarak değerlendirilemeyeceğini, kişinin imanla küfür arasında bir yerde olduğunu söylemişlerdir. Şayet bu kişi tövbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalacağını savunmuşlardır.⁴⁶ İslâm düşüncesinde bu tartışmalar çerçevesinde iman ve amel ilişkisi konusunda esas itibariyle birisi Murcie'nin diğer Ehli Hadis'in olmak üzere iki ayrı iman nazariyesi geliştirildi. Mu'tezile ve Şia bu tartışmalarda Murcie'nin karşısında yer aldı.⁴⁷

Bu giriş bağlamında Ashabu'l-Hadis mensubu olan İbn Mace'nin Mukaddimesindeki 9. bab olan iman bölümüne baktığımızda yoğun olarak Murice'nin iman anlayışına, kısmen de Kaderiyye ve Mutezile'nin görüşlerine reddiye olduğunu görmekteyiz. Bu bölümdeki ilk grup hadisler ameli imandan bir cüz kabul etmeyen ve imanı sadece Allah'ı bilmek ve tasdik etmek olarak gören ve amellerin imanı artırmayacağını veya eksiltmeyeceğini savunan Murcie'ye yönelik reddiyedir. Diğer grup hadisler ise Murcie ve Kaderiyye'yi zemmeden hadislerdir. Kaderiyye'yi zemetmeleri kısmen imanla ilgili olmakla beraber özellikle insan davranışları konusundaki tayin ve tespiti kabul etmemelerinden olması muhtemeldir. Şimdi öncelikle Murcie'ye karşı ileri sürdükleri iman konusundaki rivayetlere bakabiliriz.

İbn Mace'nin yer verdiği hadislerde iman taatlerle artar ve ma'siyet ile azalır. Başta Ehli Hadis olmak üzere Ehl-i Sünnet'in cumhurunun inancı bu şekildedir. Mur'cie ise bu anlayışa muhalefet etmiş ve "iman sadece söz ve tasdiktir" demiştir. Onlar ameli tehir etmişler ve iman içine dahil etmemişlerdir. Bundan dolayı iman artmaz ve eksilmez ; imanla birlikte taat fayda vermez görüşünü ileri sürmüşlerdir. Hadisçilere göre ise bu batıl bir görüştür. İmanın artıp eksileceğine dair Kur'an'da ve sünnette meşhur ve çokça deliller vardır.⁴⁸ Bu bağlamda İbn Mace bu konuya iman'ın tanımı ile başlamakta ve bir hadisle şöyle ifadelendirmektedir: "İman kalple bilmek, dil ile söylemek ve rükunleriyle amel etmektir."⁴⁹ Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla İbn Mace Ehl-i Hadis'e mensup bir hadis alimi olarak imanı kalple bilmek, dil ile ikrar ve organlarla amel etmektir diyerek "amellerin imanın bir parçası" olduğunu kabul etmiştir. İbn Mace konuya böyle bir hadisle giriş yapması, bu babı iman meselesindeki tartışmalarla ilgili olarak oluşturduğu düşüncesini akla getirmektedir. Malum olduğu üzere "amellerin imanın bir parçası olduğu ve amelin imanın artıp eksilmesinde bir etkisinin olup olmadığı konusu Ehl-i Hadis ile Murcie arasında münakaşa konusu olan bir husustur. Ehli Hadis'in anlayışına göre Allah'ı bilmek, onu ve ondan gelenleri kalp ve dil ile tasdik etmek, ona boyun eğmek, onu sevmek, ondan korkmak, ona saygılı olmak, kibirlenmeyi ve düşmanlığı terk etmek imanın asıllarındandır. Bu mana da İbn Mace şu hadisleri nakletmiştir: "Hiç biriniz ben kendisine evladından, babasından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça (tam) iman etmiş olamaz."⁵⁰ Bunun dışında İbn Mace İnsanların birbirlerini sevmeleri ve diğergam olmalarını da imanın içerisinde mütalaa etmektedir. Bu anlamda Hz.Peygamber'den şu hadisi zikretmektedir: "Sizden

⁴⁶ eş-Şehristanî, a.g.e, I, 4..

⁴⁷ Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat, Ankara, 2000, s. 74-75.

⁴⁸ Ahmed el-Adevî, *İhdâu'd-Dibâce*, I, 50-51.

⁴⁹ İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 65, (I, 26).

⁵⁰ İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 67 (I, 26).

biri kendi nefsi için istediği bir şeyi kardeşi için de istemedikçe (tam) iman etmiş olmaz.”⁵¹

İbn Mace iman babının içinde Hz.Peygamber'e istinaden verdiği rivayetlerde bazıları dille, bazıları kalp ile diğer bir kısmı da âzâlarla gerçekleştirilen imanın 60 veya 70 kusur şubesi olduğunu belirtmektedir. Yine o, bu rivayetlerde haya kalbî bir eylem iken, yoldan insanlara zarar verecek bir şeyi kaldırmak da diğer organların bir eylemi olduğunu belirtmektedir. Bu konuda naklettiği rivayet şöyledir: “İman altmış veya yetmiş kusur bölümdür. Bu derecelerin en aşağısı, yoldan eza verecek şeyleri kaldırmak ve en yüksek mertebesi ise “la ilahe illallah” demektir. Haya da imandan bir şubedir.”⁵² Görüldüğü gibi İbn Mace “İman kalple bilmek, dil ile söylemek ve rükünleriyle amel etmektir,”⁵³ rivayetiyle Murcie'nin amelleri imanın dışında tutan ve imanın amellere göre artıp eksilmeyeceği⁵⁴ şeklindeki iman anlayışına sanki bir reddiye yapmaktadır. Açtığı babda yukarıdaki amelin imandan bir cüz olduğunu gösteren rivayetlere yer vererek bu görüşü delillendirmeye çalışmış görünmektedir.

Ehli Hadis'e göre din, kalp ile tasdik ile başlamış ve namaz, oruç, cihad ve diğer ibadetlerle tamamlanmış ve son şeklini almıştır. Dinin getirdiği bütün emir ve ibadetler dinin bir parçasıdır ve onların hepsi dindir. İbn Mace bu bağlamda dinin bütünü açıklaması açısından Cibril hadisine iman bölümünde yer vermiştir. Bu hadiste şu konulara yer verilir. Hz.Peygamber ahabî ile otururken Cebrail gelir, Peygamberin yanına oturur ve İslam'ın ne olduğunu sorar. Hz.Peygamber, İslâm'ın kelime-i şahadet, namaz, oruç ve hac'dan ibaret olduğunu ifade eder. Daha sonra İman nedir sorusuna Peygamber “Allah'a meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere inanmak,” şeklinde cevap verir. İhsan nedir sorusuna ise "Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmendir, çünkü sen onu görmüyorsan da o seni görüyor,” şeklinde cevap verir. Daha sonra kıyametin ne zaman kopacağı ve alametlerinin ne olduğu sorusunu yönelttikten sonra Hz.Peygamber hadisin sonunda ahabîna “O Cibril'dir, size dininizi öğretmek için geldi,”⁵⁵ buyurmuştur. İbn Mace bu rivayeti kitabında zikretmekle ve bu hadiste iman, İslam ve ihsan olarak zikredilen bütün amelleri din ve iman kabul ettiğini gösterir. Bu durumda ameller din; din ise İslam anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda amellerin ve taatlerin dinin bir parçası olduğu anlayışını ortaya koymaktadır. Bu mealde Enes b. Malik'ten rivayet edilen hadiste de bu anlayış vurgulanmaktadır. Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan tam bir ihlas ile onun birliğine inanmak, ona ibadet etmek, namazı dosdoğru kılmak ve zekatı vererek dünyadan ayrılırsa Allah kendisinden razı olarak ölmüş olur.” Bu hadisi rivayet eden Enes : O, Rasullerin getirmiş oldukları ve Rabları tarafından tebliğ etmiş oldukları Allah'ın dinidir,” diyerek imanın kapsamının sadece dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olmadığını ve amellerin de imanın kapsamına girdiğini ve hepsine birden din ve İslam dendiğini açıklamaktadır. Bu görüşü teyid eden diğer rivayetler ise şunlardır. Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Rasulü olduğuma şahadet edip namazı dosdoğru, zekatı gerektiği şekilde ifa edinceye kadar insanlar ile savaşmam emredildi.”⁵⁶ İbn Mace hadiste geçen bu görüşleri teyit etmek için de Tevbe sûresinin 5. ve 11. ayetlerini delil olarak nakletmektedir.⁵⁷ İbn

⁵¹ İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 66 (I, 26).

⁵² İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 57 (I, 22).

⁵³ İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 65, (I, 26).

⁵⁴ Ali el-Kari, *Şerhu ale'l-Fıkhı'l-Ekber*, s. 87-88.

⁵⁵ İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 63,64, (I, 24-25).

⁵⁶ İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 71, 72, (I, 23-24).

⁵⁷ İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 70, (I, 27).

Mace'nin yine bu rivayetleri iman babına alması, bir insanın tam imana sahip olabilmesi dil ile ikrar ve kalp ile tasdik yeterli olmadığını ve aynı zamanda amellerin de bu imanın zorunlu bir parçası olduğunu belirtmeye yöneliktir. Bu rivayetleri İbn Mace'nin Mukaddimesinde yukarıda zikrettiğimiz rivayetlere bakıldığında İslâm, iman ve ihsan kavramlarının ihtiva ettiği iman edilmesi gereken şeyler ve amellerin dinin ve imanın bir parçası olduğu, Allah Rasulünü her şeyden fazla sevmenin imandan olduğu, mü'minlerin birbirlerini sevmelerinin imandan olduğu, hayanın imandan olduğu, selamı yaymanın imandan veya İslâm'dan olduğu şeklindeki bu rivayetler din, İslâm ve iman kavramlarının aynı anlama geldiğini göstermekte ve aynı zamanda amellerin imanın bir parçası olduğuna işaret etmektedirler. İbn Mace'nin bu tavrı iman ve İslam kavramlarını ayıran Mürcie'nin ve daha sonraki dönemlerde özünü bu fırkadan alan Hanefilerin anlayışlarına itiraz mahiyetinde olması muhtemel görünmektedir.

Ehli hadisle Murcie arasında İmanla ilgili bir başka tartışma konusu ise iman artıp eksilmesi meselesidir. İbn Mace'nin de içinde bulunduğu Ehli hadis, iman söz ve ameldir, artar ve eksilir” şeklinde formüle etmişlerdir. İbn Mace de bu anlayışı benimseyerek Mukaddimesindeki iman bölümünde bazı sahabilerin bu anlayışta olduklarını göstermek amacıyla buna dair nakillerde bulunmuştur. Buna göre Ebu Hureyre (58/678) ve İbn Abbas (68/687) “iman artar ve eksilir” demişlerdir. Başka bir rivayette Sahabî Ebu'd-Derdâ (32/652) da “iman artar ve eksilir” ifadesini kullanmıştır.⁵⁸ İbn Mace bu nakilleri vermekle Murcie'nin imanın artmayacağı ve eksilmeyeceği fikrini sahabilerin otoritesini referans göstererek çürütmeye çalışmakta ve bir anlamda Murcie'ye bir cevap mahiyetindedir. Bu konuyu destekleyen bir başka rivayette Cündüp b. Abdillâh şöyle der: Biz ergenlik çağında birer genç iken Peygamberle beraber bulunuyorduk. Biz Kur'an'ı öğrenmeden önce imanı öğrendik. Ondan sonra Kur'an'ı öğrendik. Kur'an sayesinde imanımız fazlaştı.”⁵⁹ İbn Mace, kalbinde az da olsa iman bulunan kimsenin cehenneme girmeyeceği ile ilgili iki rivayete yer vermektedir. İlki “kalbinde hardal tanesi ağırlığınca kibir bulunan kimse cennete girmeyecek ve kalbinde hardal tanesi ağırlığınca iman bulunan kimse (ebedi) ateşe girmeyecektir.”⁶⁰ Diğerisi çok uzun bir rivayet olup bir parçasını vermekle yetiniyoruz. “Allah buyurur ki “Kalbinde bir dinar ağırlığınca iman olanları cehennemden çıkarınız. Sonra kalbinde yarım dinar ağırlığınca ve sonra kalplerinde hardal tanesi ağırlığınca iman olanları çıkarınız.”⁶¹ İbn Mace irat ettiği bu rivayetlerle bir yandan Murcie'nin iman anlayışlarını reddederken, diğer yandan da günahkar bir mü'minin dinden çıkıp ebediyen cehennemde kalacağını iddia eden Haricilerin ve “Menzile beyne'l-menzileteyn” anlayışına sahip Mu'tezile'nin iman anlayışına itiraz etmektedir.

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki es-Suyutî, (911/1505) imanın “artmayacağı ve eksilmeyeceğini; artmasının küfür, eksilmesinin şirk” olduğunu haber veren hadislerin Murice tarafından, imanın artacağını ve eksileceğini veya söz ve amel olduğunu, artıp eksileceğini haber veren hadislerin ise muhalifleri tarafından uydurulmuş olduğunu ileri sürmektedir.⁶²

İbn Mace iman bölümünde Kaderiyye ve Murcie fırkalarını zemmeden ve onların İslâm'dan nasiplerinin olmadığını ifade eden bir rivayete yer vermektedir ki aslında bu rivayet, yukarıdan beri iman konusunda bahsedilen konularda özellikle Ehli

⁵⁸ İbn Mace, Mukaddime 9, Hn: 74-75, (I, 28).

⁵⁹ İbn Mace, Mukaddime, 9, Hn: 61, (I,).

⁶⁰ İbn Mace, Mukaddime, 9, Hn: 59, (I,).

⁶¹ İbn Mace, Mukaddime, 9, Hn: 60, (I,).

⁶² es-Suyutî, *el-Leâli'l-Masnû'a*, Mısır, 1317, I, 19-21 ; İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'at*, Daru'l-Fikr, 1983/1403, I, 128-129.

Hadis'in Murice ile Ehl-i Hadis'in Kaderiyye ile kader konusundaki münakaşalarının bir sonucu olarak buraya dahil edilmiş olmalıdır. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi "iman mücerred olarak dilin ikrarından ibarettir,"⁶³ diyerek kişinin günah işlemesinin imanına zarar vermeyeceğini iddia eden Murcie ile kulun davranışları konusunda önceden belirlemeyi inkar eden ve kulun davranışlarını kendisinin yarattığını savunan Kaderiye'yi zemmetme söz konusudur. Hem iman ve hem de kader konularında Ehli Hadis ile söz konusu iki fırka sürekli birbirlerini itham etmiş ve birbirlerinin görüşlerini reddetmişlerdir. Bunun bir neticesi olarak Hz.Peygamber'in ağzından Ehli Kader ve Ehli İrca'nın İslâm'dan nasipleri olmadıkları fikri söylettirilmiş ve altı kitaptan kabul edilen ve muteber olarak değerlendirilen kitaplardan sayılan İbn Mace'nin kitabına girmiş bulunmaktadır. Bu tür rivayetleri bu bağlamda değerlendirmekte fayda vardır.

5. Kader ile İlgili Tartışmalar

İbn Mace kader babına insanın ana karnındaki durumunu belirten hadisle başlamaktadır. Buna göre insan ana karnında önce alaka, sonra et parçası haline gelir ve melek onun amelini ecelini, rızkını ve saîd ve şaki olup olmadığını yazar. Bu hadisle başlamış olması son derece önemlidir. Genelde müellifler kader konusuna insanın kaderini önceden tayin ve tespit eden bu hadisle başlamayı adet haline getirmişlerdir. Bu hadis, özellikle muhaliflere karşı (mu'tezile gibi) Ehli Hadis'in kader konusunda en önemli argümanlarından birini teşkil etmektedir. Bundan dolayı bu hadisle ilgili olarak Mu'tezile'nin önemli eleştirileri bulunmakta olup onlar tarafından şiddetle reddedilen hadislerdendir. Bu açıdan İbn Mace'nin bu hadisleri başa almasının bir anlamı olmalıdır. Mutezile'nin bu hadisi şiddetle eleştirdiğini söylemiştik. Bu tenkidi yönelten Mutezili imamlarından biri Amr b. Ubeyd (145/762)'dir. Başta da söylediğimiz gibi o, Kaderiyye fırkasının önemli simalarından olan Mabed el-Cuhenî'nin hareketine katılanlardan biridir. Onun insanın ana karnındaki durumuyla ilgili naklettiğimiz hadisi eleştirisini burada zikretmek gerekir. O bu hadisi işittiği zaman şöyle eleştirmiştir: "Eğer bu hadisi el-A'meş söylerken işitseydim ona yalancı olduğumu söylerdim. Zeyd b. Vehb söylerken işitseydim cevap vermezdim. Abdullah b. Mes'ud söylerken işitseydim, kabul etmezdim. Peygamber söylerken işitseydim reddederdim. Allah böyle söyleseydi, Ona da derdim ki: Sen bu esas üzere bizden misak almadın."⁶⁴ Bu hadis, Mu'tezili İbrahim en-Nazzam (220/835)'in da eleştiri oklarına maruz kalmıştır. O, özellikle bu hadisi rivayet eden Abdullah b. Mes'ud'u şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. en-Nazzam İbn Mes'ud'un, Birva'a bnt Vasık'ın rivayet ettiği hadis hakkında : "Bu hususta ben kendi görüşümü söylüyorum. Eğer hata ise benden, doğru ise Allah'tandır," dediğini zikretmiş ve : "İşte bu zan ve şüphe ile hüküm vermenin ta kendisidir. Zan ile şahadet (şahitlik) haram olursa, zan ile hüküm vermek daha büyük bir (haram)dır. Eğer İbn Mes'ud, aklını fetva ile meşgul edeceğine şakî (dalalette olan) niçin şakî oluyor, saîd (hidayette olan) niçin saîd oluyor? Bunun üzerinde düşünseydi, Allah'a karşı bu kadar çirkin bir şey söylemez, hatası da büyümezdi ve bu da onun için daha iyi olurdu," demiştir.⁶⁵ Mu'tezile'nin kader konusundaki görüşlerini Hz.Peygamber'in dilinden geçersiz hale getirecek bir hadisi kader babının başına almış olması, İbn Mace'nin Mutezile'ye açıktan veya ima yollu bir cevabı olarak kabul edilebilir. İbn Mace'nin bu hadisleri

⁶³ eş-Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 104.

⁶⁴ el-Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdat*, Mısır, 1349/1931, XII, 172; Muhammed b. Halife el-Veştânî el-Ubbî, *İkmâlu İkmali'l-Mu'lim*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, IX, 7. Muslim'in şârihi el-Ubbî, Amr b. Ubeyd'in bu sözünün şeksiz şüphesiz küfür olduğunu belirtmektedir. A.g.e, IX, 7.

⁶⁵ İbn Kuteybe, *Hadis Mudafaası (Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis)*, (Çev: M. Hayri Kırbaoğlu), Kayhan, İst, 1989, s. 88.

müdafaa sadedinde kendisinin sarîh bir açıklaması mevcut değildir. Fakat o bu hadisi kader kitabının başına almış olmakla aslında fiilî bir cevap vermiş olmaktadır.

Ehli Hadis ile Mu'tezile arasında münakaşa konusu olan hadislerden biri de Hz. Adem ile Hz. Musa arasında kader konusunda geçen münakaşadır. Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre Adem, Musa ile münakaşa etti. Musa ona: "Ey Adem! Sen bizim babamızsın. Sen işlediğin günah yüzünden bizim ayağımızı kaydırıp cennetten çıkardın," dedi. Adem de ona : "Ey Musa! Allah seni kelamıyla seçkin kıldı ve kudret eliyle senin için yazdı. Allah'ın beni yaratmazdan kırk yıl önce bana takdir ettiği şeyden dolayı beni kınıyor musun?" dedi. Böylece (Hz. Peygamber) "Adem, Musa'ya galebe çaldı," buyurdu ve bunu üç defa söyledi."⁶⁶ İbn Mace'nin bu rivayeti kaderi ispat etmek amacıyla serdettiği açıktır. Rivayete göre Adem ile Musa'nın bu tartışmasında Hz. Adem'in Hz. Musa'ya galebe çaldığı Hz. Peygamber tarafından üç defa tekrarlanmak suretiyle onaylanmış olmaktadır. Bundan dolayı bu rivayet Ashabu'l-Hadis ile Mu'tezile arasında münakaşa konusu yapılmıştır. Burada hadisin güvenilirliği dışında yoğun olarak münakaşa konusu olan husus, "Hacce Ademu Musa" cümlesidir. İbn Mace'nin de içinde bulunduğu Ashabu'l-Hadis -Bunların içinde raviler, şarihler de vardır- Adem kelimesini ref mahallinde fail olarak kabulde ittifak etmişlerdir.⁶⁷ İbn Hacer (852/1448), el-Aynî(855/ 1451) ve el-Kastallânî(923/1517) bunu bazı insanların nasb mahallinde mef'ul olarak okuyup, Musa kelimesini ref mahallinde fail olarak kabul ettiklerini, fakat bu okuyuşun şâz olduğunu belirtmektedirler.⁶⁸ Bu okuyuşa göre Musa, Adem'e galebe çalmış olur. Bu durumda Kaderiyye'nin görüşü daha güçlenmiş olup Hz. Peygamber'in onayladığı görüş de bu olur. Bu şarihlerin şaz okuyuş tarzını benimseyen insanlardan kastının Mu'tezile olduğu bir sonraki satırdan anlaşılmaktadır. Hafız Ebu Bekir b. Hâssa, Mes'ud b. Nâsır es-Siczi'nin Adem kelimesini nasb halinde ve mef'ul kabul ettiğini nakletmektedir. Aynı zamanda Ebu Bekir, Mes'ud b. Nâsır'ın kaderî (Kaderi reddeden) bir kimse olduğunu haber vermektedir.⁶⁹

Görüldüğü gibi Kaderiyye'nin bazı imamları kendi anlayışları doğrultusunda gramer açısından bazı tahlillere girilerek hadisten kendi lehlerine bazı sonuçlar çıkarmaya çalışsalar da Ebu Ali el-Cubbâî (303/915) ve diğerleri gibi bazı imamlar da gramatik tahlillere girmeyip hadisi doğrudan tezkîp etmişlerdir. Onlara göre bu hadiste verilmeye çalışılan mesaj, Rasullerin getirdiği mesaja aykırıdır. Hz. Peygamber'e dayandırılan bir hadisten önceden tayin ve tespit anlamında insanın davranışlarını selbenden bir inancın çıkarılması mümkün değildir. Bundan Hz. Peygamber'i tenzih etmek gerekir. Aynı şekilde bütün peygamberleri ve onların tabilerini Allah'a ve Rasulüne isyan eden kimseler için kaderi hüccet kılmalarından tenzih etmek gerekir.⁷⁰ Ashabu'l-Hadis ise onlara karşı kendi yorumlarını destekleyecek bazı deliller ileri sürmektedirler. İbn Hacer, el-Aynî ve el-Hattabî (388/998) gibi şârihler, Adem kelimesinin ittifakla ref mahallinde fail olmasını şöyle delillendirmişlerdir. Ahmed b. Hanbel (241/855)'in İbn Şihab Zuhrî'den o da Ummu Seleme'den, o da Ebu Hureyre'den rivayetine göre (Haccehu Ademu) "Adem ona galebe çaldı" şeklinde bir rivayet varid olmuştur. Bu rivayet, onlara göre hadisteki müşkili ortadan kaldırmaktadır. Çünkü onun ravileri hafız imamlardır. İmam Zuhrî (124/742) ise hafız fakihlerin büyüklerindedir. Onun rivayeti bu konuda itimada şayandır. Bu durumda

⁶⁶ İbn Mace, Mukaddime Hn: 80

⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 509; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XI, 159; el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, IX, 341; en-Nevevî, *Sahîhu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, XVI, 201-202.

⁶⁸ İbn Hacer, *a.g.e*, XI, 509.; el-Aynî, *a.g.e*, XI, 159; el-Kastallânî, *a.g.e*, IX, 341.

⁶⁹ İbn Hacer, *a.g.e*, XI, 509; el-Aynî, *a.g.e*, XI, 159.

⁷⁰ Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, (Kader Kitabı) Mektebetu'l-Meârif, Riyad, Tarihsiz, s. 304.

“haccehu”nun manası “ona hüccetle galebe çaldı” demektir.⁷¹ İbn Abdilber, bu hadisin kaderi ispat konusunda Ehli Hak için önemli bir asıl olduğunu ve Allah’ın kulların amellerini takdir ettiğini ve bunların her birinin Allah’ın sabık ilmi çerçevesinde takdir edildiğini ifade etmektedir. O, (Ashabu’l-Hadis’in bu okuyuş biçimiyle) bu hadisin Cebriye için bir hüccet olamayacağını da belirtmektedir.⁷² İbn Abdilber et-Temhîd adlı eserinde ise Ademle Musa’nın tartışması hadisinin kaderi ispatta Hz.Peygamber’den varid olan rivayetlerin en sarihi olduğunu ve Kaderiyye’nin görüşünü de iptal ettiğini ifade etmektedir.⁷³ el-Hattabî de bazı insanların kader manasının icbar ve kulun icbarı anlamında olduğunu zannettiklerini, Adem’in Musa’ya galebe çalmasını da bu şekilde yorumladıklarını ve fakat bunun onların vehmettikleri gibi olmadığını açıklamaktadır.⁷⁴ Bu son değerlendirmelerden şarihlerin bu hadisin Kaderiyye için olduğu kadar Cebriye fırkası için de bir reddiye olduğunu savundukları ortaya çıkmaktadır. Fahreddin er-Râzî (606/1209) de Mu’tezile’nin bu hadisle ilgili argümanlarının Ehli Sünnet tarafından birçok yönlerden eleştiriye uğradığını nakletmektedir. Birincisi, bu haber (Mu’tezile’nin iddia ettiği gibi Adem kelimesi mansub okunduğunda ve Musa galebe çaldığında) Musa’nın Adem’i küçük günahla zemmini gerektirir. Bu da Musa’nın cehaletini intaç eder ki bu caiz değildir. İkincisi, Hz. Musa’nın babasına (Adem) ağır söz söylemesi uygun değildir. Üçüncüsü, Musa’nın, yaratıkların bahtsız olmasının ve cennetten çıkarılmasının Adem’in yüzünden olmayıp bilakis Allah tarafından olduğunu bilmesidir. Dördüncüsü, bu durumda Adem hüccet olmayan bir şeyle ihticac etmiştir. Çünkü bu hüccet olsaydı, Firavun, Haman ve sair kafirler de onunla ihticac ederlerdi. Bu batıl olunca, bu hüccet de fasit olur. Beşincisi, biz doğru olmadığını beyan etmekle beraber, Hz.Peygamber getirdiği hüccet konusunda Adem’i onaylamıştır. Bu sabit olunca, hadisi şu üç anlamdan birisine hamletmek gerekir: İlki, Hz.Peygamber bu rivayeti Allah’tan veya kendi nefsinden değil, Yahudilerden rivayet etmiştir. Rasul bu hikayeyi zikretmiştir, ancak ravi Hz.Peygamber’in huzuruna girdiği zaman Yahudilerden naklettiğine dair olan sözüne yetişmemiştir. Dolayısıyla Hz.Peygamber’in onu Yahudilerden değil de kendi nefsinden zikrettiğini zannetmiştir. İkincisi, “hacce Adem” deki Adem mansub olarak okunur. Bu durumda anlam “Musa (Adem’e) galebe çaldı” olur ve buna göre Adem’in getirdiği şey hüccet olmadığı gibi bir özür de kabul edilmez. Üçüncüsü, kabul edilen bir yorumdur: Münazaradan murad, ne masiyetten dolayı zemmetmek ne de Allah’ın ilmi ile ondan özür beyan etmektir. Bilakis Musa cennetten çıkmasına sebep olan bu zellenin sebebini sormuştur. Adem de ona: “benim cennetten çıkmam bu zelle sebebiyle değildir. Bilakis cennetten yeryüzüne gönderilmemin sebebi Allah’ın beni yeryüzüne halife olarak tayin etmesidir,” cevabını vermiştir. Sonuç olarak Adem’in hüccetinin kuvvetli olduğu ve Musa’nın da bu konuda mağlup olduğu muhakkaktır.⁷⁵

İbn Mace kadere imanın gerekliliğine ilişkin bir rivayete yer verip adeta kadere inanmayan Mu’tezile ve onun gibi düşünen fırkalara mesaj vermek istemiştir. Bu rivayete göre Hz.Peygamber “Kul şu dört şeye inanmadıkça iman etmiş olmaz. Allah’ın birliğine ve ortağı olmadığına, şüphesiz benim Allah’ın Rasulü olduğuma, öldükten sonra dirilmeye ve kadere iman etmek.”⁷⁶ İbn Mace’nin serdettiği bu rivayete göre bu dört şeyden birine inanmayan kişi kafir olur. Sindî’nin Haşiyesine göre “iman etmiş

⁷¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 509; el-Aynî, *a.g.e.*, XI, 159.

⁷² İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 509.

⁷³ Ahmed el-Adevî, *İhdâu'd-Dibâce*, I, 66.

⁷⁴ el-Hattabî, *Meâlimu's-Sunen*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, II, 297.

⁷⁵ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993, I, 54.

⁷⁶ İbn Mace Mukaddime Hn: 81, (I, 32).

olmaz” sözü “Hiç imanı yoktur” şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre her kim bu dört şeyden birine inanmazsa mü'min olmaz. Kadere inanmayan bir Kaderi'nin de kafir olması gerekir. Fakat Ehli Sünnet ulehasının cumhuru bu rivayetin bu şekilde anlaşılmasını gerektiğini, bu tür firkaların kafir sayılmayacağını ama bid'atçı olarak kabul edileceklerini ifade etmişlerdir.⁷⁷

Yine kaderle ilgili Hz.Aişe'nin bir rivayetine yer verilmektedir. Hz.Aişe buluğa ermemiş bir çocuk cenazesıyla ilgili olarak Hz.Peygamber'e şöyle demiştir: "Ya Rasulallah! Ne mutlu bu çocuğa ki hiçbir kötülük işlemeyen ve günaha girmeden cennet kuşlarından bir kuş olarak ahirete göç etti." Hz.Peygamber : "Ya Aişe! Bunu söyleyeceğine susman daha uygun olur. Şüphesiz Allah cennet için bir kısım insanlar yarattı, onları babalarının bellerinde iken cennet için yarattı. Cehennem için de bazıları yarattı. Onları babalarının bellerinde iken cehennem için yarattı." buyurdu. Bu hadise göre buluğa ermemiş çocuğun cennetlik olduğunu söyleyen Hz.Aişe burada Peygamber tarafından ikaz ediliyor ve durup susmasının daha uygun olduğunu ifade ediyor. Daha sonra da cennetlik ve cehennemlik olma durumunun insanların ayartılmasından önce takdir edilmiş olduğu bildiriliyor. İbn Mace'nın bu rivayeti önceden tayin ve takdir anlayışını desteklemesinden dolayı kitabına aldığı açıktır. Bundan dolayı bazı alimler Müslümanların ergenlik çağına varmadan ölen çocuklarının cennetlik olup olmadıkları konusunda bu hadise dayanarak susmayı tercih etmişlerdir. Alimlerin çoğunluğuna göre ise küçük yaşta ölen çocukların cennetlik olduğunda icma etmişlerdir. Çünkü henüz mükellef değildirler. Söz konusu bu alimler Hz.Peygamberin Hz.Aişe'yi ikaz etmesinin nedenini de şöyle te'vil etmeye çalışmışlardır. Hz.Aişe'yi kesin bir delili yok iken aceleyle hüküm vererek kesin konuşmaktan sakındırmak için Rasulullah'ın hadiste zikredildiği şekilde söylemiş olması ümit edilir. Veya Rasullulah Müslümanların çocuklarının cennetlik olduğu kendisine bilgi verilmeden önce bu sözü söylemiştir.⁷⁸ Tabi bu te'viller hadisi kurtarmaya yönelik bir takım yorumlardır. Ama bunlar tatmin edici olmaktan uzaktır. İslam'ın mükellef anlayışına taban tabana zıt olan bu hadisin bu şekilde te'villerle kabulü mümkün olmasa gerektir. Allah'ın kesin hükmü olan "Biz Resul göndermedikçe kimseye azap etmeyiz," (İsra (15) ayeti İslam mükellefiyet anlayışını çok açık bir biçimde özetlemektedir. Dolayısıyla ergenlik çağına ulaşmamış bir çocuğun mükellef sayılması ve sorumlu tutulması İslam mükellefiyet anlayışına aykırı görünmektedir. Sindi'nin bu konudaki yorumu ibretimiz bir tablo sergilemektedir: "Bir ölünün durumu hakkında en ihtiyatlı olanı susmaktır. Çünkü mesele insanların meçhulüdür. İbadet durumu ile pek çözülecek gibi değildir. En basit neden şudur: Ölen çocuğun baba ve annesinin iman üzere öldükleri sabit midir?"⁷⁹

Ehli Hadisin anlayışına göre kader sırdır ve insanın buna vakıf olması mümkün değildir. Dolayısıyla sır olan ve hakikatine vakıf olunamayan bir hususta konuşmanın da hiçbir anlamı olmayacaktır. İbn Mace bu görüşleri destekleyecek rivayetlere yer vermektedir. Ebu Hureyre'nin rivayetine göre Kureyş kabilesine mensup müşrikler kader konusunda Hz.Peygamber ile mücadele ve çekişmeye giriştiler. Bunun üzerine Kamer suresinin 48. ve 49. ayetler nazil olmuştur. Bu son ayette Cenab-ı Hak "Biz her şeyi bir kader ile yarattık," buyurmaktadır.⁸⁰ Başka bir rivayette ise şu olaydan bahsedilir: Ebu Muleyke Hz.Aişe'nin yanına giderek kader konusunda bir şeyler anlatır. Aişe Hz.Peygamber'den şunu nakleder: "Kim kader meselesine ait az bir konuşma yaparsa ahiret günü bu konuşmasından sorumlu tutulur. Kim bu konuda konuşmaz ise

⁷⁷ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 72.

⁷⁸ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 73.

⁷⁹ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 73.

⁸⁰ İbn Mace, *es-Sunen*, Kader, 10, Hn: 83, (I, 32).

niçin konuşmadı diye sorguya çekilmez."⁸¹ Bu rivayetin isnadı iki koldan gelmektedir ve müşterek ravi olan Yahya b. Osman'ın zayıf olduğu konusunda hadisçiler ittifak etmişlerdir. Yahya b. Maîn, el-Buharî ve İbn Hibban (354/965) da bu ravinin hadislerinin münker olduğunu söylemişlerdir. Hadis metinlerinden de anlaşılacağı gibi kader konusunda az da olsa konuşulmanın iyi olmadığı ve konuşanların ahrette sorumlu tutulacakları açıkça belirtilmektedir. Bu durumda bu rivayetlere göre kader konusunda konuşmamak daha hayırlı olarak kabul edilmektedir. Başka bir rivayette ise kader konusunda tartışmanın yasaklandığı ve Hz.Peygamber'in bu duruma çok kızdığı görülmektedir. Ashabı kiram kader meselesini tartışırken Hz.Peygamber aniden onların yanına gelir, tartıştıklarını anlayınca öfkesinden yüzü nar gibi kıpkırmızı olmuştur. O "bununla mı emrolundunuz? Yoksa bunun için mi yaratıldınız? Kur'an'ın bir kısım ayetlerini diğer bir kısım ayetleriyle vuruşturuyorsunuz. Sizden öncekiler ancak bu tip tartışmalar neticesinde helak oldular."⁸²

Hadisin metnine göre sahabiler kaderin varlığı ve yokluğu konusunda tartışmaktadırlar. Her iki taraf da yani kaderi reddeden ve kaderi kabul eden taraflar kendi görüşlerini teyit etmek için ilgili gördükleri ayetleri delil olarak getirerek ayetleri birbirlerine karşı delil olarak kullanmaktadırlar. "Bununla mı emrolundunuz? veya "Bunun için mi yaratıldınız? ifadeleri mü'minlerin kader meselesiyle uğraşmak ve bu alanda tartışmakla mükellef tutulmadıkları uyarısında bulunmak içindir.

Bu rivayetin isnadının el-Busirî'nin Zevaid'inde sahih olduğu ve ricalinin sika olduğu belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Sindî şöyle der: Ravi Amr b. Şuayb'ın babasından ve babasının da dedesinden yaptığı rivayetin zayıflığına dair konuşulan sözler meşhur olmuştur. Hatta bazıları "bunların rivayeti ile teşekkül eden isnad mutlaka "mevzu" cinsindedir," demişlerdir. Bu sebeple Buhari ve Muslim bu isnad ile hiç rivayette bulunmamışlardır. Zevaid sahibi bu konuşmalara itibar etmiş olsaydı bu isnadın sahih olduğunu söylemezdi. Eğer bu isnada hasen demiş olsaydı daha iyi olurdu."⁸³ Her ne kadar İbn Mace'ye Zevaid yazan el-Busirî, bu isnadın ricali sika olması nedeniyle sahih olduğunu ifade etse de Amr b. Şuayb –babasından – dedesinden şeklindeki isnad hadisçiler tarafından makbul addedilmemiştir. Dolayısıyla rivayete ihtiyatla bakmak gerekir.

6. Sahabenin Fazileti ile İlgili Tartışmalar

İbn Mace'nin sahabeye bakışını kavramak için buna dair bab başlığını ve muhtevasını görmek yeterlidir. O, bab başlığında sahabenin faziletlerinin beyanına dair rivayetleri ele almaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ehli Hadis bakış açısına sahip olan İbn Mace, Sahabeyi fazilet sırasına göre sırlamakta ve onların faziletlerini bir bir zikretmektedir. Ele aldığı sahabiler içerisinde Hulefa-i Raşidin diye nitelendirilen sahabilerden fazilet sırasına göre Hz.Ebu Bekir, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali vardır. Daha sonra yine fazilet sırasına göre Zubeyir b. Avvam, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın faziletleriyle ilgili rivayetlere yer vermektedir. Müteakiben Aşer-i Mübeşşere'nin faziletleri zikredilmekte ve bunların kim oldukları rivayette belirtilmektedir. Bunlar, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyir, Sa'd, Abdurrahman ve Said b. Zeyd olmak üzere 9 kişidir. Onuncu kişi olan Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın fazileti daha sonraki rivayette zikredilmektedir. İlginçtir ki Onun ismi cennetle müjdelenen on kişi arasında zikredilmemektedir. Daha sonra Abdullah b.

⁸¹ İbn Mace, *es-Sunen*, Kader 10, Hn: 84, (I, 33).

⁸² İbn Mace, *es-Sunen*, Kader, 10, Hn: 85. (I, 33).

⁸³ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 76.

Mes'ud, Abbas b. Abdilmotalip, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin, Ammar b. Yasir, Ebu Zer el-Gıfarî, Selman-ı Farisi, Mikdad b. Esved, Bilal-i Habeşî, Habbab b. Eret, Sa'd b. Muaz, Cerir b. Abdillâh el-Becelî gibi sahabilerin faziletleriyle devam eder. Daha sonra grup olarak Bedir ehlinin fazileti, Ensar'ın fazileti, Abdullah b. Abbas'ın fazileti ile son bulmaktadır.

İbn Mace'nin mukaddimesinde ashabin faziletini ortaya koymaya etken olan sosyal, siyasal ve dini faktörler olmalıdır. Bu babı oluşturmasında Ehli Hadis'in ashaba olan bakış açısının önemli bir yeri olduğu son derece açıktır. Hz.Peygamber'in vefatından sonra ashab arasında ortaya çıkan siyasî ve itikadî ihtilaflar daha sonra oluşan mezheplerin bakış açılarını etkilemede önemli rol oynamıştır. Hariciler ihtilafların ortaya çıkmadığı ilk dönem Muhacir ve Ensar sahabilere olumlu bir tavır gösterirken, ihtilafların büyümesiyle ve fitnenin ortaya çıkışıyla birlikte sahabeye tavırları konusunda aşırı gitmişler ve bazılarını küfürle itham etmişlerdir. Nitekim, Hz.Ali'yi tahkim fikrini kabul ettiği için hatalı saymışlardır. Bunu, Hz.Osman'ın bazı davranışlarından dolayı suçlu kabul edilmesi takip etmiş, sonra da Cemel ve Siffin savaşlarının sorumluları hakkında ileri sürülen suç ve hatalar gelmiştir.⁸⁴ Haricilere göre Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetleri sahihtir. Hz.Osman'ın hilafeti de ilk altı yılı sahihtir. Son altı yılı ise Hz.Osman, vilayetleri kendi akrabalarına tahsis ettiği, kendinden önceki iki halifenin yolundan uzaklaştığı ve layık olmayan davranışlarda bulunduğu dolayısıyla büyük günah işlediği ve bu günah üzerinde öldüğü için sahih değildir. Hz.Ali'nin tahkime kadar hilafeti sahih olmakla beraber, daha sonra tahkim fikrini kabul etmekle, kafir olmuş ve küfründen tövbe etmemiştir. Hz.Muaviye ise hilafeti hak sahibinden gasbı nedeniyle küfür işlemiştir. Buna göre Hz.Osman ve ondan uzak durmayanlar, Ali ve şiası, Hz.Muaviye ve adamları, hepsi de Haricilerin nazarında kafirdirler, kanları helâldir.⁸⁵ Sahabenin büyük çoğunluğuna son derece olumsuz bir tavır izleyen fırka Şiilerdir. Onlar kendilerinden saydıkları birkaç sahabe dışında ashabin tamamına ta'n etmişlerdir. Onlara göre sahabeden bir grup, Hz.Ali'yi Ebû Bekir, Ömer ve diğer sahabilerden daha efdal olarak görmüştür. Onların kanaatine göre bu görüşe sahip olan sahabiler Ammar b. Yasir, Mikdad b. el-Esved, Ebû Zer el-Gıfarî, Selman el-Farisî, Cabir b. Abdillâh, el-Abbas ve oğulları, Ubey b. Ka'b, Huzeyfe ve diğerleridir.⁸⁶ Bu sahabiler Şii rical kitaplarında son derece övgüye mahzar olmuşlardır. Onların faziletleriyle ilgili hayli nakiller serdedilmiştir. Mutezileye gelince onlar bu konuda homojen bir yapı sergilememektedirler. el-Hayyat'ın ifadesine göre Şia dışında hiç bir İslâmî fırka, ilk dönem sahâbenin büyük çoğunluğunu küfürle itham etmemiştir.⁸⁷ Ona göre Şia dışındaki İslâmî firkalardan Mu'tezile, Murcie ve Ashab-ı hadis arasında sahâbenin durumu ve onlara bağlılık ve sadakat konusunda büyük bir ihtilaf yoktur. Aralarındaki ihtilaf, sadece bazı adil olan sahabilerin diğerlerine üstünlük sırasındır. Ancak hepsine bağlılık ve sadakat, onlara rahmet dilemek, onları sevmekle Allah'a yaklaşılabileceği konusunda aralarında ittifak vardır. Ancak el-Cahız (255/868)'in *el-Futya* adlı eserindeki naklinden ⁸⁸ hareketle en-Nazzam vb Mutezilî alimlerin sahâbenin ileri

⁸⁴ Bu konudaki tafsilat için bkz: eş-Şehrista'nî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 131-135 vd.

⁸⁵ Ebû Mansur el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 78-79, 281 ; Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *Mâkâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (Thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1990, I, 204 ; eş-Şehrista'nî, *a.g.e.*, I, 137-138.

⁸⁶ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 267.

⁸⁷ Şia ise, Ali b. Ebî Talib, Hasan, Hüseyin, Selman, Mikdad ve sahabeden üç veya dört kişiyi tekfir etmezler, fakat Muhacir ve Ensar'dan beş altı kişi hariç tamamını tekfir ederler el-Keşşî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, Tsh ve tlk: Mirâbâd el-Esterâbâdî, (Thk: Mehdi er-Recâî), Kum, 1404, s. 27, 51 ; el-Hayyât, *a.g.e.*, s. 100.

⁸⁸ Ebû Mansur el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırâk*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, s. 140.

gelenleri hakkında yaptığı tenkitlerin bir çoğu ve özellikle en-Nazzam'ın Hz.Ömer, Hz.Osman, Ebû Hureyre, Abdulah b.Mes'ud vb. kimseleri bazı içtihatlarından veya rivayetlerinden dolayı tenkit ettiği görülmektedir.⁸⁹

Özel de Ehli Hadis genelde de Ehli Sünnet anlayışına göre Ashabın en faziletlisi Hz. Ebu Bekir'dir. Ondan sonra da sırayla Ömer b. el-Hattab, Osman b. Affan ve Ali b. Ebî Talip'tir. Hulefa-i Raşidin olan bu dört zattan sonra Aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen 10 kişi)'nin kalanları gelir. Ebu Mansur el-Bağdadî şöyle demiştir: Arkadaşlarımız 4 halifeden sonra Aşere-i Mübeşşere'nin kalanları, onlardan sonrada sırasıyla Bedir Ehli, Uhud Ehli, Bey'atu'r-Rıdvân Ehli, Ümmeti Muhammediye'nin en faziletli olanları olduklarında ittifak etmişlerdir. Ama bu üstünlüğün zahirî ve batınî oluşunda alimler arasında farklı görüşler vardır."⁹⁰ Ayrıca Ehli Hadis ve alimlerin cumhuru sahabenin tamamının adil olduğunu savunmuşlardır. Bu çoğunluk alimler, imamların çoğunun sahabenin adilliği hususunda hemfikir olduklarını belirtmektedir. Farklı görüşler olmakla beraber tercih edilen görüşün imamların cumhurunun görüşü olduğunu ayet ve hadislerle delillendirmektedirler.⁹¹ Ehli Hadis'in bakış açısına sahip olan İbn Mace de görüşlerini son olarak verdiğimiz Ehli Sünnet imamlarının çoğunluğunun benimsediği görüşlere paralel olarak Mukaddimesinde ashabın faziletleriyle ilgili rivayetlere yer vermektedir. O fazilet sıralamasındaki hiyerarşiye dikkat ederek sahabilerin faziletiyle ilgili rivayetleri belli bir sistem içinde sıralamıştır. O bu bölümde adeta sahabeye ta'nda bulunan kişi ve gruplara karşı ashabın faziletini öne çıkaran rivayetlere yer vermiştir. Hz.Ebu Bekir Hz.Peygamber'in halili (dostu),⁹² onun mali açıdan Hz.Peygamber'e destek olması,⁹³ cennetliklerin efendisi vasfı,⁹⁴ Peygamber kendisinden sonra Ebu Bekir'e tabi olunmasını tavsiye etmesi,⁹⁵ gibi ifadeler onun faziletiyle ilgili rivayetlerdir. Rivayetlere bakıldığında Hz.Ömer fazilet sıralamasında ikinci sırada gelmektedir.⁹⁶ Gök ehli onun Müslüman olması nedeniyle müjdeleşmişlerdir.⁹⁷ Hakk'ın musafahalastığı, selam verdiği ve elinden tutup cennete koyduğu ilk kişi Ömer'dir.⁹⁸ Ayrıca bu rivayetlerde Hz.Peygamber'in Ömer'in cennette bir köşke sahip olması ve onun sadece hakkı söyleme vasfını haber vermesi⁹⁹ gibi faziletleri öne çıkmaktadır. Hz.Osman sıra olarak üçüncü sırada gelmekte olup cennette Hz.Peygamber'in arkadaşı¹⁰⁰ olarak nitelenmektedir. Hz.Osman ile Peygamberin kızı Ümmü Gülsüm'ün nikahını Allah kıymıştır.¹⁰¹ Hz.Peygamber ileride çıkacak bir fitne de öldürülecek olan adamın Hz.Osman olacağını,¹⁰² eğer bir gün Allah Osman'a halifelik işini verir de münafıklar Allah'ın giydirdiği gömleğini soymaya kalkarlarsa o gömleği

⁸⁹ el-Bağdâdî, a.g.e, s. 141-142.

⁹⁰ Haydar Hatipoğlu, Sunen-i İbn Mace Terceme ve Şerhi, Kahraman Yay, İst, 1982, I, 170.

⁹¹ el-Amidî, *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1998, II, 102. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 377 (Bu kitabın içindeki en-Nevevî'ye ait Takrib metni). el-Gazali, *el-Mustasfa*, I, 164.

⁹² İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 93, (I, 36).

⁹³ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 94, (I,36).

⁹⁴ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 95, (I, 36).

⁹⁵ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 97, (I, 37).

⁹⁶ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 102,106, (I, 38-39).

⁹⁷ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 103, (I, 38).

⁹⁸ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 104, (I, 39).

⁹⁹ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 107-108, (I, 40).

¹⁰⁰ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 109, (I, 40).

¹⁰¹ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 110, (I, 41).

¹⁰² İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 111, (I, 41).

çıkarmaması ¹⁰³ gerektiği şeklindeki rivayetler, Hz.Osman'ın şehit edileceğini ve bu olaylardan Hz.Peygamber'in bilgisi olduğunu göstermektedir.

Ali b. Ebî Talib'in fazileti ile ilgili rivayetler de son derece dikkat çekicidir. Mü'minden başkasının Ali'yi sevmeyeceği, münafıktan başkasının ona buğzetmeyeceği şeklindeki rivayet ¹⁰⁴ ve "Allah'ım Ali'yi seven kimseleri sev, ona buğzedenlere sen de buğzet,"¹⁰⁵ şeklindeki rivayet, Ehli Hadis bakış açısına göre gerek Hz.Ali gerekse diğer sahabileri sevmek veya buğzetmek iman veya münafıklığın alameti olarak sayılmıştır. Öyle ki Hz.Ali'nin peygamber yanındaki yeri Musa'nın yanındaki Harun Peygamberin yeri gibidir. ¹⁰⁶ Bu hadis bağlamında Miftahu'l-Hace'nin yazarı Kadı İyaz'dan şunu nakleder: Rafiziler Şii mezhebine bağlı fırkalar, hilafetin Hz.Ali'nin hakkı olduğu ve Peygamberin bunu tavsiye ettiğine dair ileri sürdükleri delillerden biri de bu hadistir. Bilindiği gibi Rafiziler öncelikle Hz.Ali'yi halife seçmedikleri nedeniyle bütün sahabileri tekfir etmişlerdir. Bir kısmı da Hz.Ali'nin hakkını aramaması nedeniyle onun da kafir olduğunu ifade etmişlerdir. Aslında böyle bir şey söylemek küfrü muciptir. İmamiye ve bazı fırkalar ise ashaba küfür isnad etmeyip Hz.Ali'yi ilk halife seçmedikleri için sahabilerin hataya düştüklerini iddia etmişlerdir. Hadiste hiçbir Şii'ye yarayacak yön yoktur. Onda sadece Hz.Ali'nin fazileti vardır. Ama Hz.Ali'nin başka sahabiden üstünlüğüne veya eşitliğine dair bir karine mevcut değildir. Keza Hz.Peygamber'in vefatından sonra Hz.Ali'nin halifelğine dair bir delalet de yoktur."¹⁰⁷ Hz.Ali'nin faziletiyle ilgili şu rivayet de dikkat çekicidir: Sa'd b. Ebi Vakkas'ın rivayetine göre Hac seferlerinin birisinde Muaviye gelince Sa'd onun yanına vardı. Bir ara Ali'den bahsettiler. Muaviye, Ali aleyhinde konuştu. Sa'd buna öfkeleni ve sen bu sözü Rasulullah'ın şöyle buyurduğu bir adam için nasıl söylersin, dedi. Hz.Peygamber: "Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur," buyurdu. Hz.Peygamber yine şöyle buyurur: Ya Ali senin bana bağlılığın Harun'un Musa'ya bağlılığı mesabesindedir. Şu farkla ki benden sonra peygamber yoktur." Başka bir rivayette o, şöyle buyurur: "Bugün sancağı öyle bir adama vereceğim ki Allah'ı ve onun Rasulünü sever." Bu rivayete göre Muaviye'nin ne söylediği bilinmemekle birlikte Hz.Ali'nin aleyhinde konuştuğu ve Sa'd'ın da kendisini desteklemesini istediği anlaşılmaktadır. İbn Hacer'in ifadesine göre Hz.Ali'yi öven menkıbeler çoktur. İmam Ahmed'in beyanına göre hiçbir sahabe hakkında bu kadar çok rivayet yapılmamıştır. Başka alimler de "Bunun sebebinin Ümeyye oğullarının Hz.Ali'ye olan kin ve nefretleri (bugz) idi. Sahabeden her kimin yanında Hz.Ali'nin menakıbına dair bir bilgi varsa onu anlatıyordu. Bu menakıbın anlatılmamasını istedikleri zaman anlatanları tehdit ediyorlar fakat bu, menkıbelerin artmasından başka bir işe yaramıyordu. Rafiziler onun menakıbı ile ilgili çok sayıda hadisler üretmişlerdir. ¹⁰⁸ Bu değerlendirmelerden Hz.Ali'yi öven pek çok rivayetin Emevi yönetimine karşı bir aksülamel olarak üretildiği anlaşılmaktadır.

İbn Mace daha sonra Zübeyr b. Avam, Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Ebî Vakkas'ın faziletleriyle ilgili rivayetlere yer vermektedir. Zübeyr Hz.Peygamber tarafından kendisinin bir havarisi (dostu, yardımcısı)¹⁰⁹ olduğunu belirtirken, Talha için de "yeryüzünde yürüyen bir şehid"¹¹⁰ idi diyerek övmektedir. İbn Mace Aşere-i

¹⁰³ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 112, (I, 41).

¹⁰⁴ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 114, (I, 42).

¹⁰⁵ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 116, (I, 43).

¹⁰⁶ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 115, 116, 117 (I, 42-43).

¹⁰⁷ Haydar Hatipoğlu, Sunen-i İbn Mace Tercemesi e Şerhi, I, 195.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV, 464-465.

¹⁰⁹ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 122, (I, 45).

¹¹⁰ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 125, (I, 46).

Mübeşşere'nin fazileti ve onların kimlerden müteşekkil olduğunu belirten iki rivayetle konuya devam etmektedir. Bu rivayetlerde cennetle müjdelenen 9 sahabinin isimlerini saymaktadır. Bunlar, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha (b. Ubeydullah), Zübeyr (b. Avam), Sa'd (b. Ebî Vakkas), Abdurrahman (b. Avf), ve Said b. Zeyd'dir. Hadiste onuncu kişinin Rasulullah olduğu ifade edilmektedir. Onuncu sahabe olan Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ın ismi bu iki rivayette geçmemektedir.¹¹¹ Onun fazileti bu iki rivayetin ardından müstakil olarak verilmektedir. Buna göre o bu rivayetlerde İslam ümmetinin emin kişisi olarak gösterilmektedir.¹¹² Bunların dışında Abdullah b. Mes'ud, Abbas b. Abdilmuttalib, Hz.Hasan ve Hüseyin, Ammar b. Yasir, Bilal el-Habeşî, Habbab b. Eret, Ebu Zer el-Gıfarî, Cerir b. Abdillah, Bedir ehli, Ensar, Abdullah b. Abbas gibi sahabilerin faziletleri bu babda yer almaktadır.

Netice itibariyle İbn Mace'nin sahabenin faziletlerine ilişkin bir başlık koyması, Ehli bid'at olarak kabul edilen fırkaların sahabeyi çeşitli konularda tenkid etmelerinden kaynaklanmaktadır. Gerek Mutezile gerek Hariciler gerekse Şia sahabeyi siyasi ve dini konularda yoğun bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu nedenle Hadisçiler, imamet tartışmaları ve ilk dört halifenin fazilet sıralaması ve sahabeyle ilgili konulara hadis kitaplarında önemli bir yer vermişlerdir. Onlara göre Allah'ın nebîsine ashab olarak seçtiği ilk Müslümanlara saygılı olmak, onları büyük ve küçük hataları dolayısıyla eleştirmekten uzak durmak gerekir. Ashabın en faziletlieleri sırayla Hz.Ebu Bekir, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali'dir. Sonra fazilet sırasına göre Aşere-i mübeşşere, Bedir ehli, Uhud ehli, Rıdvan bey'atini gerçekleştirenler, Ensardan her iki akabeye katılanlar, gelmektedir.¹¹³

7. Haricilerle İlgili Hadisler

İslâm Tarihinde Hariciler başlangıçta siyasi bir fırka olarak zuhur etmiş, daha sonraları dini bir mezhep hüviyetine kavuşmuştur. Başlangıçta Hz.Ali tarafında olan bu grup daha sonra tahkim olayıyla birlikte ona muhalefet etmiş ve "Hüküm ancak Allah'ındır" (En'am 57) ayetine dayanarak Hz. Ali'yi tekfir etmiş ve işlemiş olduğu günahtan tövbeye çağırılmışlardır. Hariciler işi Hz.Ali'yi öldürmeye kadar götürmüşlerdir. Kısa bir müddet içinde dini bir hüviyet kazanan bu mezhep mensupları kendi bakış açılarını şu şekilde belirlemişlerdir:

Hariciler, Hz.Ebu Bekir ve Hz.Ömer'in hilafetlerini itirazsız kabul ederler. Hz.Osman'ın ilk altı yılını iyi olarak değerlendirirken diğer altı yılını, Hz.Ali'nin tahkimden sonraki durumunu, cemel, siffin ve hakem olaylarına katılanları ve Muaviye taraftarlarını küfürle itham ederler. Onlara göre ma'siyet (günah) ile küfür arasında fark yoktur. Tıpkı dini esaslardan birine muhalefet gibidir.¹¹⁴ Onlara göre zalim sultana karşı gelmek vaciptir. Halife, ümmetin oylarıyla katıldığı seçimle gelmelidir. Halife, İslam, bilgi ve adalet sıfatlarını uyguladığı ölçüde o makamda kalabilir. Onlara göre hangi kabile ve ırktan olursa olsun Habeşli bir köle de olsa hilafete layıktır. Haricilere göre büyük günah işleyenler tekfiri hak etmişlerdir. Hatta rey ve içtihadda hata yapanların bile günahkar olup dinden çıkacaklarını ifade ederler. Hariciler öyle sert

¹¹¹ İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 133-134, (I, 48).

¹¹² İbn Mace, Mukaddime, 11, Hn. 135-136, (I, 48-49).

¹¹³ Ahmed el-Adevî, *İhdâu'd-Dibâce*, I, 37-38, 71 ; Krş: Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat, Ankara, 2002, , s. 61.

¹¹⁴ Muhammed Dıyauddin er-Rayyis, a.g.e, s. 67.

tabiatlı kişilerdir ki bırakın muhalifleri kendi aralarında bile en basit meselelerden dolayı mücadele etmişler ve birbirlerini tekfir etmekten çekinmemişlerdir.¹¹⁵

Böyle bir tabiata sahip Haricilerle diğer fırkalar arasında h. III. Asırda siyasi ve dini konularda bir takım tartışmalar meydana gelmiştir. Onların bu aşırı fikirleri özellikle Ehl-i Hadis mensuplarını harekete geçirmiş ve eserlerinde onlarla ilgili pek çok olumsuz değerlendirmeler yapma ihtiyacı hissetmişlerdir.

İşte bu bağlamda Ehl-i hadis'in dünya görüşünü benimsemiş bir alim olarak İbn Mace'nin yukarıda görüşlerini kısaca özetlediğimiz Haricilerle ilgili olumlu düşünmediği "Haricilerle ilgili hadislere ait bab" başlığı ve bu babın altına yerleştirdiği hadislerden gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu babdaki hadislerde bid'atçı fırka olarak kabul edilen Hariciler ele alınmaktadır. Bu hadislere göre Bu fırka itikatta dalalete saplanmış ve Müslümanların kanlarını helal saymıştır. Bundan dolayı zararları büyük ve şerleri her tarafa yayılmıştır. Onlar ilimleri az ve akılları kıt insanlardır. Bununla birlikte son derece muttaki insanlar olmakla birlikte Kur'an'ı manalarını anlamadan ve ahkâmını bilmeden okurlar. Bundan dolayı okun hedefine hızla girdiği gibi dinden de öyle hızlı çıkarlar. Yine bu hadislerde Haricilerin Kur'an'ı çok okumaları, oruç, namaz gibi ibadetlerinin çokluğunun yanıltıcı olduğu yolunda uyarılar vardır. Zira itikadi bozuklukla birlikte çok ibadetin insana vereceği bir fayda yoktur. Bu itikat bozukluğundan dolayıdır ki Hz.Peygamber, Müslümanlara isyan ettiklerinde, onlar arasında tefrika çıkardıklarında ve onları tekfir ettiklerinde Haricilerin öldürülmelerini teşvik etmiştir. Hz.Peygamber onların eliyle öldürülen kişileri de en hayırlı bir ölüm olarak müjdelemiştir. Onların ölüleri de şu gök kubbesi altında en şerli ölümlerdir. Şimdi bu hadisleri görelim:

Bu konuda yer verdiği ilk hadisi Hz.Ali'nin "Kabenin Rabbine and olsun ki bu sözü Rasulullah'tan işittim," ilavesiyle rivayet etmektedir. Bu rivayet şöyledir: "Hariciler arasında kolları doğuştan kısa olan bir adam vardı. Eğer sizin amelî terk ve aşırı azgınlığa yol açacak sevinmeniz korkusu olmasaydı, Haricileri öldüren kimseler için Hz.Muhammed'in lisaniyle Allah'ın va'dettiği mükafata ait sözü size nakleddim."¹¹⁶ Aslında İbn Mace bu hadisi rivayet etmekle Haricileri öldürmenin çok önemli mukafata nail olmayı gerekli kıldığını ifade etmektedir. Onları öldürmenin sevabını insanlar bilirlerse, bu sevap onların tüm günahlarının mağfiret edilmesine ve cennetlik olmalarına neden olacaktır. Eğer insanların ibadetleri terk etmek ve azgınlığa dalmaları endişesi olmasaydı, Hz.Ali tarafından bu mükafat açıklanacaktı. Ama Hz.Muhammed'in lisaniyle Allah'ın vaat ettiği ödül, bu endişe nedeniyle Hz.Ali tarafından açıklanmamaktadır. Bu aynı zamanda h. III. asırda Ehl-i Hadis'e mensup olan İbn Mace'nin Haricilere bakış açısını ortaya koymaktadır.

Diğer bir rivayette ise Haricilerin adeta özellikleri resmedilmektedir. Abdullah b. Mes'ud'a dayandırılan bu rivayette şöyle denilir: Ahir zamanda yaşları küçük, akılları kıt bir kavim ortaya çıkacaktır. Onlar insanların sözlerinin en hayırlısından bahsedecekler. Kur'an'ı okuyacaklar, fakat okudukları hançerelerinden aşağıya inmeyecektir. Onlar okun avı delip çıktığı gibi İslam'dan çıkıvereceklerdir. Kim onlara rastlarsa onları öldürsün. Onları öldürmenin Allah katında öldüren için bir sevabı vardır."¹¹⁷ İbn Mace bu hadisin diğer varyantlarını da nakleder ve söz konusu hadisin Ebu Zer'in rivayet ettiği varyantında "sonra onlar dine dönmeyeceklerdir. Onlar insanların ve hayvanların

¹¹⁵ Ebû Mansur el-Bağdâdî, *el-Fatk beyne'l-Fırak*, s. 78-79, 281 ; Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *Mâkâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1990, I, 204 ; eş-Şehrista'nî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 137-138.

¹¹⁶ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 167, (I, 59).

¹¹⁷ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 168, (I, 59).

en kötüleridir."¹¹⁸ ifadesi vardır. Bir diğerinde ise İbn Ömer "Onlardan bir grup çıktığında yok edilmelidir." ifadesini yirmi defa duyduğunu söylemektedir.¹¹⁹ Bir diğer varyantta "Haricilerin alametinin başlarını kazımak suretiyle tıraş olduklarını ve her yerde görülürse öldürülmeleri gerektiği," Enes b. Malik'ten ¹²⁰ nakledilmektedir.

Bu hadisin Cabir b. Abdillâh'ın rivayet ettiği varyantında hadisin metninin sebab-ı vurudu verilir gibidir. Buna göre Hz. Peygamber Cırane mevkiinde ganimet mallarını taksim ederken bir adam gelip Hz.Peygamber'e "adil ol! Çünkü bu taksimde sen adaletli olmadın," der. Hz. Ömer bu münafığın boynunu vurması için Hz.Peygamber'den izin ister, fakat o, izin vermez ve şöyle der: Şüphesiz bu adamın arkadaşları ve arkadaşçıları vardır. Bunlar Kur'an'ı okurlar ama hançerelerinden aşağıya inmez. Nasıl ki ok süratle avı delerek çıktığı gibi bunlar da İslâm'dan çıkacaklardır."¹²¹

Bu bab altında yine farklı metinler olmakla birlikte mana olarak haricileri kötüleyen iki rivayet bulunmaktadır. İlkinde İbn Ebî Evfa'dan rivayet edilmektedir : "Hariciler Cehennem'in köpekleridir."¹²² Diğeri de Ebu Umame'den rivayet edilmektedir: "Öldürülen (Harici)ler, gök kubbesi altında öldürülenlerin en kötüleridir. Öldürülen insanların en hayırlısı da (haricilerin) öldürdüğü insanlardır. (hariciler) Cehennem ehlinin köpekleridir. Bunlar Müslüman idiler, sonra kafir oldular." Hadisin sonunda Ebu Umame bu sözü Hz.Peygamber'den duyduğunu açıklamaktadır.¹²³

Bu hadisi yorumlayan şarihler ortak bir görüşle kastedilen kimselerin hariciler olduğunu ifade etmişlerdir. Hadisin sadece birinde havaric lafzı geçmekte, diğerlerinde bir isimlendirme yapılmamaktadır. Fakat Hadisler aynı bab altında görüldüğünde hepsinde de haricilerden bahsedildiği çok net anlaşılmaktadır. İbn Mace bu rivayetlerle şu fikirleri ifade etmiş olmaktadır.

a) Hadislerde kastedilen harici gruplar, Kur'an'ı anlamadan okudukları ve dillerinden sadece akıp giden bir şey olması hasebiyle Kur'an'ı anlamaları ve ona nüfuz etmeleri mümkün değildir.

b) Onlar dinden okun avı delip geçtiği gibi dinden hızla çıkıvermişlerdir. Ebu Bekir İbn Arabî bu hadislere dayanarak haricilerin kafir olduğunu ifade etmiştir. Hattabi'ye göre ise hadiste geçen "din" kelimesiyle İslâm kastedilmeyip halifeye "itaat" manasında yorumlanırsa, bu hadis haricilerin küfrüne delil gösterilemez. Hadislerde "onlar dinden çıkarlar", "onlar İslâm'dan çıkarlar" "onlar Müslüman idiler, sonra kafir oldular" gibi ifadeler dikkat çekicidir. İbn Mace'nin özellikle bu rivayetlere "Hariciler hakkındaki hadisler" babında yer vermesi, aynı zamanda onun da bakış açısını ele vermesi açısından son derece önemlidir. Kastalanın beyanına göre Haricilerin kafir olduğunu söyleyen İmam Subkî Cennetlik oldukları Hz.Peygamber'in tanıklığıyla belli olan ashaba kafir diyen hariciler, bu sözleri ile Hz.Peygamber'i yalanlamış olurlar. Kurtubi de aynı görüşü söz konusu hadislere dayandırmıştır. Her ne kadar hadislerin zahir anlamından haricilerin kafir oldukları çıkarılsa ve bir kısım alimler bu görüşte olsalar da cumhuru ulema haricilerin tekfir edilmemesi gerektiği düşüncesini benimsemişlerdir.¹²⁴

¹¹⁸ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 170,171, (I, 60).

¹¹⁹ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 174, (I, 61).

¹²⁰ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 175, (I, 62).

¹²¹ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 172, (I, 61).

¹²² İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 173, (I, 61).

¹²³ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 176, (I, 62).

¹²⁴ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 161.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da bir Arap bedevinin Hz.Peygamber'i ganimetlerin taksiminde adaletsizlikle suçlaması üzerine Hz.Peygamber'in onun öldürülmesine izin vermemesidir. Hadiste de belirtildiği gibi söz konusu şahıs ilerde ortaya çıkacak harici grupların arkadaşı olarak nitelendirilmektedir. Oysaki bu bab altındaki bütün rivayetlerde, rastlanıldığı yerlerde haricilerin öldürülmesi ve köklerinin kazınması şeklinde bizatihi peygambere atfedilen sözler vardır. Aslında bir çelişki olarak görülen bu husus şarihler tarafından fark edildiği için bir takım izahlar getirilmeye gayret sarf edilmiştir. Şarihler o Arap bedeviyi peygamberin öldürmeye izin vermemesini, halkın "Muhammed arkadaşlarını öldürüyor" demelerinden sakınmak içindir. Kastallanî ise bunun için başka sebepler zikretmektedir. el-İsmaili'den naklen rivayette bulunduğu göre görünüşte Müslüman olan bir kişiyi öldürmek halkın İslâm dinine girmesini engelleyebilirdi. Başka bir yoruma göre ise bu tip insanların çoğalıp silahla kendilerini koruyabilir ve halka zarar verir duruma gelmeleri halinde öldürülmeleri Hz.Peygamber tarafından mübah kılınmıştır.

Netice itibariyle İbn Mace gerek söz konusu bu bapta gerekse kitabının diğer kısımlarında Haricilerin görüşlerini nakzeden pek çok rivayet naklettiği görülmektedir. Onun amacı Kur'an ve sünnete dayanan saf İslam anlayışını ortaya koyan Ehli Hadis'in görüşlerini desteklemek ve bid'at fırkalarından kabul ettiği Haricilerin görüşlerini rivayetler kanalıyla zemmetmekten ibarettir.

8. Cehmiyye'nin İnkâr Ettiği Hadisler

Şarihlere göre bu babtaki hadisler, Kur'an'da ve hadislerde belirtilen Allah'ın sıfatlarını nefyeden Cehmiyye ve ona benzer Mu'tezile ve Felsefecilere karşı reddiye niteliğinde serdedilmiştir. Hadisçilere göre Cehmiyye Kur'an'da ve hadislerde var olan Allah'ın sıfatlarını nefyeden bid'atçı bir fırkadır. Cehmiyye mezhebi Cehm b. Safvan tarafından Tirmiz şehrinde ihdas edildiği belirtilmektedir. Cehm'in ileri sürdüğü görüşlere katılanlara Cehmiyye denilmiştir. Muattıla ve Cebriye-i Halisa adlarıyla da anılan bu fırkanın bazılarıncı zanadika'dan olduğu ileri sürülmüştür. İlk dönemlerde kelam ve felsefe ile uğraşanlar için Cehmiyye tabiri kullanılmıştır. Cehmiyye, Allah'ın sıfatları, kader, irade hürriyeti, ahiret aleminin fani olup olmadığı gibi konuları ele almıştır. Ortaya çıktığı andan itibaren bu ekolü şiddetle tenkit eden hadisçilere ve müçtehid imamlara göre Cehmiyye'nin doğmasında Hint felsefesi kaynaklı Sumeniyye ile diğer felsefi akımların yanı sıra İslam akidesini bozmaya çalışan Yahudi ve Hristiyanların da tesiri olmuştur.¹²⁵

Cehmiyye, insanın davranışları konusunda cebirci bir anlayışı benimsemiştir. Buna göre hakiki fail Allah'tır ve kulun iradesi ve kudreti mevcut değildir. Kulun işlediği fiillerde zorlama ve cebir vardır. Cehmiyye sıfatlar konusunda bazı sıfatların Allah'a isnad edilemeyeceğini isnad edildiği takdirde Allah'ın kullara benzetilme gibi bir durum ortaya çıkacağından bunun mümkün olmadığını savunmaktadır. Dolayısıyla sıfatlar konusunda ta'tili benimsemişlerdir. İman Allah'ı bilmek, küfür ise onu bilmemektir kaynaklanır. İman ilimden başka bir şey değildir. Allah'ın ilmi hâdistir. Ezeli değildir. Allah bir şeyi oluşundan önce bilmez. Kelam sıfatı da hâdistir. Bu yüzden Kur'an mahluktur. Ahirette Alah'ı görmek mümkün değildir. Cennet ve cehennem ebedi olmayıp fanidir.¹²⁶

Kısaca görüşlerini özetlediğimiz Cehmiyye'ye karşı Ehli Hadis pek çok eser yazmışlardır. Bu eserlerde Cehmiyye'nin itikadi görüşleri tenkide tabi tutulup

¹²⁵ Şerafettin Gölçük, Cehmiyye mad. DİA, İst, 1993, VII, 234.

¹²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, (Şamile CD İlk Sürüm), XX, 437.

reddedilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *er-Red al'ez-Zanâdika ve'l-Cehmiyye'si*, İbn Kuteybe'nin *el-İhtilaf li'l-Lafz ve'r-Red ale'l-Cehmiyye ve'l-Muşebbihe'si*, Ebu Said ed-Darimî'nin *er-Red ale'l-Cehmiyye ile er-Red ale'l-Merîsî'si*, İbn Ebî Hatim er-Râzî'nin *er-Red ale'l-Cehmiyye'si*, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin *el-İctimâ'u'l-Cuyûşî'l-İslâmiyye'si*, ve Cemaleddin el-Kâsimî'nin *Tarihu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile'si* bunlardan bazılarıdır.¹²⁷ Burada dikkat edilmesi gereken nokta bu müelliflerin hepsinin Ehl-i Hadis bakış açısına sahip olmaları ve eserlerine er-Red ile başlamalarıdır. Bu bile aradaki ihtilafın ne derece derin olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

İbn Mace, Cehmiyye'nin inkar ettiği hadisler bağlamında ahirette mü'minlerin Allah'ı görüp geremeyecekleri, yani ru'yetullah meselesi ile ilgili hadisleri ön planda zikretmiştir. Bu babı İbn Mace Cehmiyye'ye (Mu'tezile) bir reddiye niteliğinde tasnif etmiştir. Hadisçilere göre gerek Kur'an'daki ayetler gerekse mütevatir seviyesindeki hadisler ahirette Allah'ın gözle görüleceğini ispat etmektedirler. Buna inanan fırka-i naciye olur. Sahabe ve tabiûn ve sair Ehl-i Hak bu yol üzeredirler. Her mü'minin buna inanması gerekir. Bu babtaki hadislerde "Nasıl ki Ay'ı bütün insanlar dünyada sıkışmadan ve izdiham olmadan görüyorlarsa kıyamet gününde Allah'ı da öyle göreceklerdir. Başka bir rivayette "güneşi hiçbir bulut yokken nasıl görüyorsanız, ayı on dördüncü gecesi dolunay iken nasıl görüyorsanız hiçbir izdiham ve zahmet çekmeksizin Rabbinizi de öylece göreceksiniz," denilmektedir.¹²⁸

İbn Mace bu rivayetleri özellikle serdetmiştir. Zira Ehl-i Hadis'e göre Müslümanlar ahirette Allah'ın cemalini ve zatını göreceklerdir. Buna karşılık Başlangıçta Cehm b. Safvan Allah'ın ahirette gözle görülemeyeceğini ileri sürmüş,¹²⁹ ondan sonra gelen Mutezile, Hariciler ise bu görüşü benimseyerek hiçbir kimsenin Allah'ı görmesinin aklen mümkün olmadığını savunmuşlardır. Özellikle Cehmiyye Allah'ın zatının değil, fiillerinin görülebileceğini, "Gözler onu idrak edemez"(6, En'am, 103) ayetinin Allah'ın görülemeyeceğini, "Rabbine bakmadın mı gölgeyi nasıl uzatmış," (25, Furkan, 45) ayetinin ise onun fiillerinin görülebileceğini ifade etmektedir. Bu mezhebe göre Allah'ın görülmesi aklen de mümkün değildir. Zira görme bir mesafeyi gerektirir. Halbuki onun yaratıkları arasında herhangi bir mesafe söz konusu değildir.¹³⁰ Özelde Ehli Hadis, genelde ise Ehli Sünnet Allah'ın kıyamette görüleceğine ilişkin ayetleri ve İbn Mace'nin ve diğer hadisçilerin kitaplarında zikrettikleri hadisleri delil olarak getirmişlerdir. Muhalif kanattaki mezhepler ise ayetlerin böyle bir anlamda yorumlanamayacağını ifade ederek Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığı yolunda ayetleri tevil etmişlerdir. Bu konu ile ilgili hadisleri ise sahih olarak kabul etmemiş ve delil olarak kullanılmayacağını ifade etmişlerdir.

İbn Mace bu bab içinde Allah'ın bazı sıfatlarına dair hadisleri nakletmektedir. Ona göre bu hadisler Allah'ın sıfatlarının tamamını ispat etmektedir. Bu hadislerde zikredilen sıfatlar, gülme, kelam, Kibriya örtüsü, semî' sıfatı, rahmet ve gazab sıfatı, kıyamet günü yeri kabzetmesi, sağ eliyle semayı dürmesi, el sıfatının subutu, sağ el, parmaklar, uyumaması, nur gibi sıfatlar zikredilmiştir. Bu sıfatları nakletmesinin nedeni özellikle Cehmiyye'nin bu sıfatları inkarıdır. Allah'ın sıfatları konusunu ilk defa münakaşa konusu yapan ve söz konusu mezhebin teşekkülüne ön ayak olan Cehm b. Safvan'dır. O, Allah'ın sıfatlarını nefyetmiştir. Ona göre her kim Allah'a bir takım sıfatlar izafe ederse kafir olur ve Müşebbihe'den kabul edilir. Allah'ın kitabında kendisini tavsif eden ayetlerin zahiri teşbihi ifade eder ve bu sebeple sıfat ayetlerinin

¹²⁷ Şerafettin Gölcük, Cehmiyye mad. DİA, İst, 1993, VII, 236.

¹²⁸ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 177,178, 179, 180 (I, 62).

¹²⁹ el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, (İst, 1936), s. 89.

¹³⁰ Gölcük, a.g.mad. VII, 235.

te'vili gerekir. Cehme göre "leyse kemislihi şey'un" ayeti "eşyadan hiçbir şey onun benzeri değildir" manasındadır. Binaenaleyh O, arş'ın üzerinde olduğu gibi yedi kat yerin altındadır. Hiçbir mekan onsuz değildir. O, konuşmaz, dünya ve ahirette hiç kimse onu görmez. O, vasfolunamaz ; her hangi bir sıfat veya fiille bilinmez; gaye ve muntehası yoktur. Cehm b. Safvan görüldüğü üzere sıfatlara bakışı olumsuzdur. O bu neticeye Kur'an ayetlerini te'vil ederek ve bu konuyla ilgili gelen hadisleri reddederek ulaşmıştır. Bundan dolayı Cehm b. Safvan hadisçilerin şiddetli itirazlarına maruz kalmıştır.¹³¹ Bu itirazlar bağlamında İbn Mace Cehmiyye'nin inkar ettiği hadisler babına Allah'ın sıfatlarını ispat eden hadislerle yer vermiştir. Ebu Rezîn'den rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber: sıkıntının ortadan kalkması yakın olmakla beraber kullarının ümitsizliğe kapılmalarına Allah güldü." buyurdu. O, "Rab güler mi sorusuna " evet" dedi.¹³² Burada gülme vasfı Allah'a izafe edilmekte ve fiilî sıfatlardan kabul edilmektedir. Bazı yorumlara göre Allah'ın gülmesi ile rıza ve hayrın murad edilmesi, rahmet ve ihsanın bolluğu kastedilmiştir. Bazı muhakkik alimlere göre ise infial (bir şeyin etkisi altında kalma) kabilinden olan gülmek ve benzeri vasıflar Allah'a isnad edildiği zaman o vasfın neticesi kastedilmiş olur. Bu yoruma göre Allah'ın gülmesi "Allah güldürdü" şeklinde anlaşılmalıdır. Ehli tahkikin mezhebine göre gülme vasfı, Allah'ın sıfatlarındanıdır. Onu kabul etmek gerekir. Bununla birlikte Allah her türlü teşbihten tenzih edilmelidir. Nitekim İmam Malik (179/795)'e "istiva" sorulduğunda "istiva malumdur, fakat keyfiyeti bizce malum değildir. Buna iman etmek vacibdir, onun hakkında ileri geri konuşmak ise bid'attır." demiştir.¹³³

Bir başka rivayette Ebu Rezîn, Hz.Peygamber'e "Allah'ın mahlukatı yaratmadan önce nerede idi?" sorusuna "Rabbimiz altında ve üstünde hava bulunmayan bir bulutta idi. Orada hiçbir mahluk yoktu. Onun arşı su üzerindedir,"¹³⁴ buyurmuştur. Bu rivayette "Rabbimiz nerede idi?" sorusu problem oluşturmuş ve konu ile ilgili çeşitli te'viller yapılmıştır. Bazı yorumlara göre aslında bu soru ile kastedilen Allah değil, onun arşıdır. Diğer bazı alimler ise sözü tevil etmemekte ve Allah "amâ" (عماء) bulut içinde idi sözündeki bulut kelimesinin yerine "عمي" kelimesinin gelmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Buna göre anlam "Rabbimiz ile beraber hiçbir şey yoktu" olur. Bu yoruma göre Allah için ne mahlukatı yarattıktan sonra ne de önce mekan yoktur ve mekandan münezzehtir.¹³⁵

Bunların dışında kalan diğer rivayetlerde örneğin, İbn Ömer'in Hz.Peygamber'den naklettiği ifadede "Mü'min kıyamet günü Rabbine öyle bir derecede yaklaştırılır ki..."¹³⁶ şeklinde geçmektedir. Buradaki yaklaşma onun zatına yakın kılınma değil, rahmetine yaklaştırılmak olarak yorumlanmıştır. Cabir b. Abdillâh'ın rivayetinde ise "Cennet Ehline onların fevkinde Allah bir nur şeklinde çıkıp gelecek ve onlara zuhur edecektir. Allah onlara bakacak, onlar da Allah'a bakacaklardır."¹³⁷ Bu rivayette Allah'ın bir nur şeklinde onların üstlerinden zuhur etmesi Allah için bir yön tayini şeklinde düşünülebilir. Yapılan yorumlara göre ise bununla Allah'ın zatının yücelik ve üstünlüğü kastedilmektedir. Allah onlara bakar ifadesi de tevil edilmekte olup bundan kastın cennet ehline yeni bir rahmet bakışı ile bakmasıdır.¹³⁸ Adiy b.

¹³¹ Talat Koçyiğit, *Kelamcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, s. 133 ; Şerafettin Gölcük, Cehmiyye mad. DİA, VII, 235.

¹³² İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 181, (I, 64).

¹³³ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 167.

¹³⁴ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 182, (I, 64).

¹³⁵ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 168.

¹³⁶ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 183, (I, 65).

¹³⁷ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 184, (I, 65).

¹³⁸ Haşiyetu's-Sindî ala İbn Mace, I, 170.

Hatim'in "Sizden hiç kimse yoktur ki Rabbi onunla konuşacak olmasın..."¹³⁹ rivayetinde Allah konuşma sıfatıyla nitelenmektedir. Hz.Aişe'den gelen bir rivayette de Allah'ın işitme sıfatı vurgulanmaktadır. O, işitmesi bütün sesleri kapsayan Allah'a hamdolsun diyerek mücadelecî kadın Havle bt. Sa'lebe'nin sözünü Allah'ın işitmesiyle ilgili olayı anlatıp bu konuda nazil olan ayeti serdetmektedir.¹⁴⁰ Abdullah b. Kays el-Eş'arî'den rivayet edilen bir hadiste ise Allah'ın "vech" (yüz) ve Onun zatının üzerindeki Kibriya ridasından bahsedilmektedir.¹⁴¹ Rida "Belden yukarı giyilen elbise"dir. Burada rida kelimesi Allah'ın Kibriya ve azameti anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. Buna göre Allah insanların gözlerini ve kalplerini güçlendirmeyi dilediği zaman Kibriya ve azamet perdesini aralar ve cemalini istediği kullarına gösterir. Dolayısıyla rida azametten kinaye olarak kullanılmıştır. Yine başka bir rivayette "Allah'ın (kudret) elinden"¹⁴² bahsedilmektedir. Bir diğerinde ise "Göğü sağ eliyle dürer"¹⁴³ şeklinde ifade edilmektedir. İbn Mace'nin bu tür hadislerini yorumlayan şarihler Ehli Hadisin anlayışı çerçevesinde bunlarda var olan sıfatlara olduğu gibi iman edilmesini, te'vilden yüz çevirerek teşbihten de kaçınılmasını savunmaktadırlar. Ayrıca Allah'ın zatının yaratılanların zatına benzemediği gibi mahlukatın sıfatlarının da Allah'ın sıfatlarına benzemeyeceğini açıkça ifade etmektedirler.¹⁴⁴ İbn Teymiyye (728/1327) de fırka-i naciye olan Ehli Sünnet ve'l-Cemaat'ın, Allah'ın kitabında haber verdiği sıfatlara iman ettiği gibi bu konuda hadislerde varid olan haberlere tahrif etmeksizin, ta'tile kaçmaksızın ve keyfiyetini araştırmaksızın iman ettiğini, bu mezhebin, Allah'ın sıfatları konusunda ta'til ehli İbn Abdilber ise Kur'an'da ve hadislerde varid olan sıfatları kabul etme ve iman etme konusunda icma olduğunu ve bu sıfatları mecaza değil, hakikata hamledip onların keyfiyetlerinin sorgulanmaması gerektiğini ifade etmektedir. Bid'at ehlinden Cehmiyye, Mu'tezile ve Haricilerin tamamı bu sıfatları inkar ederler ve onlardan hiç birini hakikate hamletmezler. Bunları kabul edenleri de müşebbihe olarak itham ederler.¹⁴⁵ Oysa ki İbn Teymiyye, Ehl-i Sünnet'in, Cehmiyye ile temsil ehli müşebbihe arasında orta bir yol takip ettiğini ifade etmektedir.¹⁴⁶ İbn Mace'nin es-Sunen'inin şerhi olan Miftahu'l-Hace'de şöyle denilmektedir: "Bu ifade mutesabih olarak kabul edilmiştir. El, Allah'ın sıfatlarındandır. Ama keyfiyeti bizce bilinmemektedir. Bunu kudret ile tevil etmiyoruz. Bu sıfat Cehmiyye'nin görüşünü reddeder."¹⁴⁷ Aslında bu ifadeler incelediğimiz babın hangi amaçla oluşturulduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Buraya kadar İbn Mace'nin Hz.Peygamber'e isnad edilen Allah'ın isim ve sıfatlarını ispat eden bazı hadislerini nakletmiş bulunuyoruz. Bu isim ve sıfatlarla ilgili hadisler diğer hadis mecmualarında da mevcuttur. Bu hadislerde Allah'ın hayat, ilim, kudret ve izzet, celal, Kibriya, azamet, meşiyet ve irade, semi', basar, kelam, gibi sıfatların yanında, Ona izafe edilen vech (yüz), ayn (göz), yed (el), asâbi' (parmaklar), kadem, ricl (ayak) gibi sıfatlar da vardır. Bu sıfatları içeren hadisler İbn Mace'de olduğu gibi diğer hadis müellifleri tarafından eserlerinde Allah'ın sıfatlarını ta'til eden bazı mezhep ve fırkalara karşı Allah'ın vahdaniyetini ispat sadedinde zikretmişlerdir. Yukarıda da vurguladığımız gibi Hadisçiler Allah'a izafe edilen vech, yed, kadem v.b

¹³⁹ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 185, (I, 66).

¹⁴⁰ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 188, (I, 67).

¹⁴¹ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 186, (I, 66).

¹⁴² İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 189, (I, 67).

¹⁴³ İbn Mace, Mukaddime, 12, Hn: 192, (I, 68).

¹⁴⁴ Ahmed el-Adevî, İhdâu'dîbâce, I, 129.

¹⁴⁵ Ahmed el-Adevî, a.g.e, I, 130-131 (İbn Abdilber, *et-Temhîd*, II, 24'den naklen).

¹⁴⁶ Ahmed el-Adevî, a.g.e, I, 127 (İbn Teymiyye, *el-Akîdetu'l-Vâsıtiyye*, II, 23'den naklen.).

¹⁴⁷ Haydar Hatipoğlu, a.g.e, I, 331.

sıfatları olduğu gibi kabul edip keyfiyetini araştırmaya da teşebbüs etmemişlerdir. Allah'ın birliği ve tenzihi için Kur'an'da ve hadislerde zikredilen sıfatları olduğu gibi almışlar, "leyse kemislihi şey'un" ayetine istinaden mahlukatın sıfatlarından farklı olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat Hadisçilere göre Allah bu sıfatların keyfiyetini bildirmemiş olup Hz.Peygamber de bunların keyfiyeti ile ilgili bir açıklama yapmamıştır. Dolayısıyla insan bunların keyfiyetini anlayamaz. Bundan dolayı Allah'ın eli veya yüzü bilakeyf el ve yüz olup Allah'ın kendi şanına ve azametine uygun vasıflardır. Buna karşılık Cehmiyye başta olmak üzere Mutezile vb. fırkalar ise Allah'ı mahlukatından her hangi birine benzetmemek için teşbih ve teccime delalet eden bütün sıfatları reddetmişler, Kur'an'da zikredilen bir takım sıfatları da tevil yoluna gitmişlerdir. Örneğin, yed kelimesin "kudret" ve "nimet" olarak tevil ederken "ayn" kelimesini "ilim" manasında yorumlamışlardır. Söz konusu fırkalar Kur'an'daki sıfatları bu şekilde tevil ederken rivayet edilen hadislere son derece olumsuz bakmışlar ve rivayetleri uydurma olarak kabul etmişlerdir.

Sonuç

ez-Zehabî Tezkire'sinde Rabi'a İbn Ebî Abdırrahman (136/753)'ın biyografisinden bahsederken şöyle der: " Bu zamanda Amr b. Ubeyd ve Vasil b. Ata zuhur ederek Basra'da halkı itizal ve kadere, Horasan'da Cehm b. Safvan Allah'ın sıfatlarının ta'tiline ve Kur'an'ın mahluk olduğu görüşüne davet etmişlerdir. Yine Horasan'da da Cehm'e karşı çıkan müfessir Mukatil b. Süleyman, sıfatların ispatında teccim ve teşbihe ifrat derecede görüşler ileri sürmüştür. Bunlara karşı tabiun uleması ve selef imamları harekete geçerek halkı bu gibi kimselerin bid'atlerinden sakındırmışlardır. Bu maksatla ileri gelen alimler hadis kitaplarının tedvinine, furu meselelerin te'lifine Arap dilinin tasnifine başlamış, Harun Reşid'in zamanında tasnif türü eserler ve dille ilgili te'lifler gün geçtikçe çoğalmıştır. Alimlerin hıfzı zayıflamaya başlamış, kitaplar tedvin edilmiş ve onlar merci olarak kabul edilmiştir. Daha önceki devirlerde sahabenin ve tabiunun ilimleri göğüslerde mahfuz bulunuyordu. Onlar için ilmin hazinesi orasıydı. "¹⁴⁸

ez-Zehabî bu ifadelerinde hadis tedvinin olduğu sosyal, kültürel ve fikrîsel alt yapıyı bir anlamda kısaca özetleyivermiştir. Hiç bir eser, içinde bulunduğu çağın siyasi, sosyal, tarihî, dînî ve kültürel yapısından soyutlanamaz. Gerek İbn Mace'nin es-Sunen'i gerekse diğer hadis külliyatı, söz konusu edilen ortamlardan azade meydana getirilmiş değildir. Ehli Hadis tarafından yazılmış hadis külliyâtının telif amaçlarından biri de kendileri açısından tehlikeli bir şekilde gelişme gösteren bid'atları yok etmek, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan sünneti ihya etmek ve sünnetin önünde engel olan fırka mensuplarının görüşlerini bertaraf etmektir. Nitekim yukarıda ez-Zehabî'nin vurguladığı hususları İbn Hacer de ifade etmektedir. Ona göre Tabiûn asrının sonlarında âsârın tedvini ve haberlerin konularına göre tasnif edilmesinin nedeni, alimlerin çeşitli şehirlere dağılması ve Haricîler, Rafizîler ve kader münkirlerinin (Mutezile) bid'atlarının çoğalmasındır. ¹⁴⁹ Bir anlamda İbn Hacer, hadislerin tedvin ve tasnifini çoğalan bid'at tehlikesine karşı bir tedbir olarak kabul etmektedir. Bu doğru bir tespittir. Söz konusu hadis mecmualarının bölümleri ve onların alt başlıkları (bab başlıkları) müellifinin konuyla ilgili görüşlerini yansıtacak niteliktedir. İbn Mace de es-Sunen adlı eserini oluştururken yaşadığı asrın söz konusu dini ve kültürel yapısından ve o dönemdeki itikadî tartışmalardan etkilenmiştir. Onun eseri bu atmosfer içinde

¹⁴⁸ ez-Zehabî, *Tezkretu'l-Huffâz*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I, 159-60.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, (Mukaddime), Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Tarihsiz, I, 6.

şekillenmiştir. Dolayısıyla o Mukaddime'sini o dönemde yoğunluklu olarak tartışılan meselelere ayırmış, gerek bab başlığı gerekse o babın altına koyduğu hadislerle ve araya serpiştirdiği ayetlerle muhaliflerine cevap vermeyi hedeflemiştir.

İşte ikinci asırda hadisçilerle Cehmiyye, Mutezile ve Hariciler arasında ortaya çıkan ve üçüncü asrın başında en şiddetli şeklini alan bu görüş ayrılığı, hadisçilerin, Hz.Peygamber'in sünnetine dayalı amel ve itikadı, kelamcıların aklî muhakemelerinden ve onun tahripkar tesirlerinden korumak amacıyla yoğun bir tedvin ve tasnif faaliyetine girmelerine vesile olmuştur. Bu suretle genelde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'a özelde ise Ehl-i Hadis'e mensup Müslümanların dini ihtiyaçlarını karşılamak temel hedef olmakla birlikte, aynı zamanda meydana getirilen kitaplarda, sıhhatleri tespit edilmiş, söz konusu itikadi mezheplerin görüşlerini de çürütecek hadislerin bir araya getirilmesine bilhassa dikkat edilmiştir. Nitekim ele aldığımız İbn Mace'nin es-Sunen'ine yazdığı mukaddimesindeki hadisin ehemmiyeti, hadiste kasten yalan söylemenin kötülüğü, Hulefâ-i Raşidînün sünnetine ittiba, bid'at ve cidalden, keyfi re'y ve kıyastan sakınma, imân, kader, ashabın faziletleri, Hariciler, Cehmiyye (Mutezile)'nin inkar ettiği hususlar, iyi ve kötü olan sünneti takip edenler ve sünneti ihya edenler gibi bab başlıklarında yer alan hadisler, kitabın, kesinlikle İslâm dinini Cehmiyye, Mutezile, Hariciler ve benzeri mezheplerin görüşlerine cevap mahiyetinde hazırlandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Netice itibariyle tasnif dönemi diğer hadis eserleri gibi İbn Mace'nin eseri de tepkisel ve savunmacı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. İbn Mace'nin oluşturduğu bu eserin *Hz.Peygamber'den gelen hadisleri muhafaza etmek ve sonraki nesillere aktarmak gibi halisâne bir niyetle birlikte*, bid'at fırkalarına karşı Ehl-i Hadis'in kendi görüş ve kanaatlerini yayma arzusunu da yansıtmaktadır. İbn Mace'nin söz konusu eserinin böyle bir tepkisellikten arınmış olarak kaleme alındığını söylemek mümkün değildir. Hayri Kırbasoğlu'nun belirttiği gibi, hadislerin belli başlıklar altında toplanması demek olan tasnif, zaten yorumun bir parçasıdır.¹⁵⁰ Ancak Ehl-i Hadis sağlıklı bir anlama ve yorumlama yöntemine sahip olmadığı için, tasnifler, ilmî ve objektif olmaktan uzaktır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Mace'nin kullandığı bab başlıkları bunu açıkça göstermektedir. Gerek ed-Dârimî (ö.255/869) gerekse İbn Mâce (ö.275/888)'nin mukaddime niteliğinde yer verdikleri *Kitâbu İttibâi's-Sunne* bölümleri de, eserlerin tasnif amaçlarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

¹⁵⁰ Kırbasoğlu, *Hadis/Sünnet İlminin Yeniden İnşası*, Hadisin Dünü, Bugünü ve Yarını Sempozyumu, Samsun, 1993, s. 7.